

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Sønderjyske billeder

Sønderjyder
i den store krig 1914-18

Niels H. Kragh-Nielsen

Sønderjyder i den store krig 1914-18

Sønderjyske billeder 4

Udgivet af

Institut for Sønderjysk Lokalhistorie
og Historisk Samfund for Sønderjylland

Aabenraa 1993

Tekst og tilrettelæggelse:
Niels H. Kragh-Nielsen
Redaktion: Henrik Fangel,
Institut for Sønderjysk Lokalhistorie
Sats og montage:
Aabenraa Fotosats ApS
Tryk: Aabenraa Bogtrykkeri

© Forfatteren og
Institut for Sønderjysk Lokalhistorie

ISBN 87-7406-072-4

Til udgivelsen er modtaget støtte fra
I. P. Nielsen Fonden
Sønderjydsk Skoleforening

Omslag forside: *Chr. Bryld fotograferet i
Bremen før han rykker i felten i oktober
1915.*

Omslag bagside: *Fra en skyttegrav på
vestfronten: »Sådan står vi jo endda nogle
timer her«, skriver Jørgen Møller fra Als.*

Inderside foran: *Kort over vestfronten
(Efter Schnitler: Verdenskrigen 1914-18.
Ny udg. 1939).*

Inderside bagest: *Kort over østfronten.
(Efter Schnitler: Verdenskrigen 1914-18.
Ny udg. 1939).*

Forord

Den 11. november 1993 er det 75 år siden, våbenstilstanden satte et foreløbigt punktum for den 1. verdenskrig.

Seks dage senere holdt rigsdagsmand H. P. Hanssen sin store tale på Folkehjem i Aabenraa: »Vor tanke skal i dag først dvæle ved dem, der måtte drage i felten. Henved 30.000 nord-slesvigere drog ud... over 6000 af dem er blevne derude.«

I en montage af billeder og tekst søger dette hæfte at give et indtryk af, hvordan det var at være med i krigen, hvordan den sønderjyske soldat oplevede det.

Det har også været hensigten at give en kort oversigt over krigens forløb, med særligt henblik på de slesvigske regimenter. Derved skulle hæftet kunne bruges som en indgang til de mange beretninger om sønderjyderne i den store krig 1914-18, som findes i bøger og tidsskrifter. En del af dem er nævnt i litteraturlisten.

Det store utrykte erindringsmateriale i privat eje og i arkiver har ikke været benyttet.

Tak til bibliotekerne i Røding, Aabenraa og Flensborg, til de sønderjyske lokalhistoriske arkiver og til private samlere for stor hjælp og imødekommenhed.

Billeder: I Sønderjylland findes et stort billedmateriale fra fronterne under den 1. verdenskrig. Det er især feltpostkort, som de fleste af soldaterne sendte hjem. En stor del af disse billeder blev optaget af professionelle (krigs)fotografer og distribueret i stort tal med propaganda-formål for øje. En mindre del er hel- og halvprivate optagelser, som fotointeresserede officerer og soldater har foretaget, mere eller mindre åbenlyst, »det er jo på det strengeste forbudt at fotografere henede«, skriver Kristen Andresen i 1916.

Naturligt nok er de fleste af billederne optaget bag fronten, og de billeder, som findes fra frontlinien, er taget efter kamphandlingerne.

Hæftet bringer eksempler på disse forskellige billedtyper. Der er dog lagt mest vægt på de mere uofficielle optagelser, især de af dem, som kommer tættest på begivenhederne ved fronten. Billeder, som både har udsagnskraft og en acceptabel teknisk kvalitet.

Forhåbentlig vil dette hæfte kunne inspirere til bevaring og ordning af det store billedmateriale, meget af det stadig i privat eje, som belyser sønderjydernes deltagelse i den store krig.

Indhold

1914	4 - 11
Krigen kommer	4
Vestfronten	6
Østfronten	10
1915	12 - 17
Vestfronten	12
Østfronten	16
1916	18 - 23
Vestfronten	18
Østfronten	22
1917	24 - 29
Vestfronten	24
Østfronten	29
1918	30 - 35
Vestfronten	30
Marinen	36
Luftstyrker	38
Orlov og flugt	40
Sanitetstjenesten	42
Faldne og savnede	48
Krigsfanger	54 - 59
Frankrig	54
England	57
Rusland	57
Hjemkomst	59
Krigsinvalider	60
Mindesmærker	62
Litteratur	64
Billedkilder	64
Fotografer	64

Krigen kommer

Mordet på den østrig-ungarske tronfølger Franz Ferdinand og hans hustru den 28. juni 1914 i Sarajevo blev den lunte, som tændte en verdensbrand. Østrig-Ungarn ville straffe serberne for medskyld i mordet og sendte et ultimatum den 23. juli. Svaret var ikke tilfredsstillende, og østrigerne erklærede Serbien krig den 28. juli. I forvejen havde de sikret sig tysk hjælp.

Russerne støttede serberne med en mobilisering den 30. juli. Det fik tyskerne til at frygte et russisk angreb. Derfor valgte Tyskland at erklære Rusland krig den 1. august.

Da Frankrig var allieret med Rusland, mobiliserede også de. Nu mente tyskerne, at de havde en nærmest selvfølgerlig ret til at erklære franskmændene krig. Det gjorde de den 3. august.

Tysklands plan var at nedkæmpe Frankrig i løbet af seks uger for derefter at vende sig med fuld styrke mod russerne.

Den 4. august om morgenen rykkede tyskerne ind over den belgiske grænse. Der gik grænsen også for Storbritannien, som krævede indmarchen standset omgående. Det skete ikke, og hermed var også briterne i krig med Tyskland.

Søndag den 18. juli havde skrædermester Johan Kaak fra Flensborg taget afsked med sin soldaterkammerat Hans Falkenberg i Jels: »Ja, om fjorten dage mødes vi i Kiel... den tyske marine har travlt med at gøre krigsskibene fra marinestationen i Mørvig klar.« Kaak arbejdede for nogle af officererne og kunne slutte, at noget var i gære.

Krigen nærmede sig også for Peter Frank, Ø. Lindet, fredag den 31. juli: »...Før vi tog fra Rødding kom kejserens ordre »Allerhöchste Kriegsgefahr«... Dermed overtog den kommanderende general i Altona al offentlig magt og myndighed. Da vi kom hjem og fortalte det, besvimede den ene af pigerne. Hun... vidste, at hendes forlovede skulle møde en af de første mobiliseringsdage - (lørdag den 1. august):... Vi sad ved aftensmaden... Da begyndte kirkeklokkerne at ringe, ikke blidt kaldende, men det var, som man gennem klangen kunne høre klokkerens fortvivlede sindstemning... »Så har vi krigen, nu er det alvor«. For mig var det, som hørte jeg min egen begravelsesringning...«

Samme dag var Hans Falkenberg i Haderslev. Ved »Modersmålets« kontor »stod der dobbelte poster i feltuniform og med opplantet bajonet ved alle ind-

gange. Tyskerne var i færd med at ransage kontoret og arrestere forskellige af redaktionen... Derefter gik vi op på kasernen, hvor alt var fuld forvirring. Så havde vi set nok.« Og dagen efter stillede Falkenberg og Kaak i Kiel.

Det var den 2. august, første mobiliseringsdag: »Denne søndag glemmes vist aldrig af dem, som har oplevet den. De ældste årgange af landstormen skulle møde på kasernen i Sønderborg. Ved opslag alle mulige steder på papir i alle mulige farver bekendtgjordes, hvor de forskellige årgange af uddannede soldater skulle møde. Der var en forvirring uden lige...« skrev Chr. Lassen fra Østerby på Als.

Landstormen (de 40-45 årige) og landeværnets 2. opbud (de ca. 34-40 årige) blev indkaldt

s. 5 øverst: *Bespisning af indkaldt mandskab ved krigskøkken 4 i Flensborg august 1914. Kort sendt til Nordborg af Tjellefsen fra res. batl. 85.*

s. 5 nederst: *Krigsuddannelses-personale ved landeværns-infanteri-regiment 85's rekrutdepot C i Flensborg. 12. rk. som nr. 3 fra højre fotograf A. Andresen, som 11. september 1914 sendte kortet hjem til Haderslev.*

9. armékorps (Altona)

17. division (Schwerin)

- 75. infanteri-reg. (Bremen)
- 76. infanteri-reg. (Hamborg)
- 89. grenader-reg. (Schwerin)
- 90. füsilier-reg. (Rostock)
- 17. dragon-reg. (Ludwigslust)
- 18. dragon-reg. (Parchim)

18. division (Flensborg)

- 84. infanteri-reg. (Slesvig)
- 86. füsilier-reg. (Flensborg)
- 31. infanteri-reg. (Altona)
- 85. infanteri-reg. (Rendsborg)
- 15. husar-reg. (Wandsbeck)
- 16. husar-reg. (Slesvig)

Tilknyttet armékorpsset

- 9. feltartilleri-reg. (Itzehoe)
- 24. feltartilleri-reg. (Schwerin)
- 9. træen-batl. (Rendsborg)
- 9. jæger-batl. (Ratzeburg)
- 9. pioner-batl. (Harburg)

De slesvig-holstenske regimenter var underlagt 9. armékorps i Altona. De fleste unge sønderjyder kom i 1914 hertil, eller til 9. reservekorps. Senere havnede der dog sønderjyder i alle mulige enheder. Reg. 84 blev fra 9. marts 1915 en del af 54. inf. div.

først og fordelt til vagttjeneste, grænse- og kystbevogtning. Dagen efter stillede landeværnet af 1. opbud. Det var folk, som havde været hjemme fra aktiv tjeneste mellem fem og ti år. De blev kernen i nyopstillede reserveregimenter.

Den 4. august kom turen til de fem yngste årgange. Nogle mødte ved regiment 84, som lå i Slesvig (1. og 3. batl.) og Haderslev (2. batl.), andre ved regiment 86 i Flensborg (1. og 2. batl.) og Sønderborg (3. batl.).

Lørdag den 8. august holdt major Maibauer på Haderslev kaserne en kort patriotisk tale foran de 1000 mand i bataillonens fire kompagnier. Hans leve for kejser Wilhelm fulgtes af et ret svagt hurra. Lidt over kl. 12 lød togets afgangssignal. Turen til fronten var begyndt.

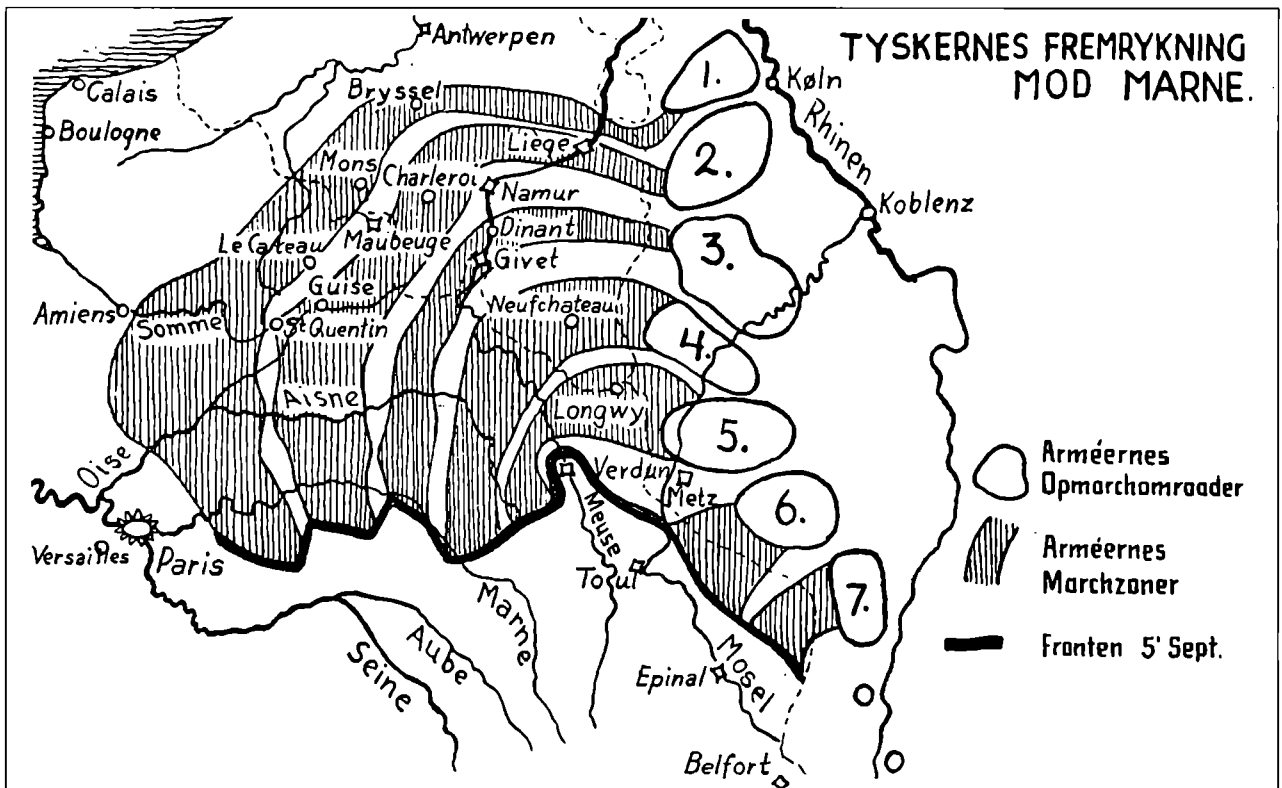
Den 11. august kunne H. P. Hansen skrive i sin dagbog: »... mobiliseringen er gået glat. Såvidt mig bekendt har ikke en eneste nordslesviger unddraget sig sin pligt. Der står for tiden 15-16.000 danske i hæren«.

s. 7: Kort over tyskernes march gennem Belgien og Nordfrankrig i aug.-sept. 1914. Øverst 1. armé, som 9. armékorps var en del af. (Efter Schnitler: Verdenskrigen 1914-18. Ny udg. 1939.)

Vestfronten

Få dage efter tyskernes indmarch i Belgien blev byen Liege indtaget og forterne omkring den nedkæmpet. Hele Belgien lå åbent. 9. armékorps var med i det tyske fremstød som en del af 1. armé, den tyske hærs højre fløj. De slesvigske regimente kom i kamp den 18. august ved Tirlémont mod belgierne og den 23. mod englænderne ved Mons.

Peter Frank, Ø. Lindet (reg. 86) var den 30. august tæt på et stabsmøde i byen Roye i Nordfrankrig: »Officererne satte sig ved bordet og bredte deres generalstabskort ud... Spørgsmålene rettedes for det meste til generalen, der sad for borden. Jeg antog, at det var generaloberst von Kluck...« Problemet var, at der var opstået et

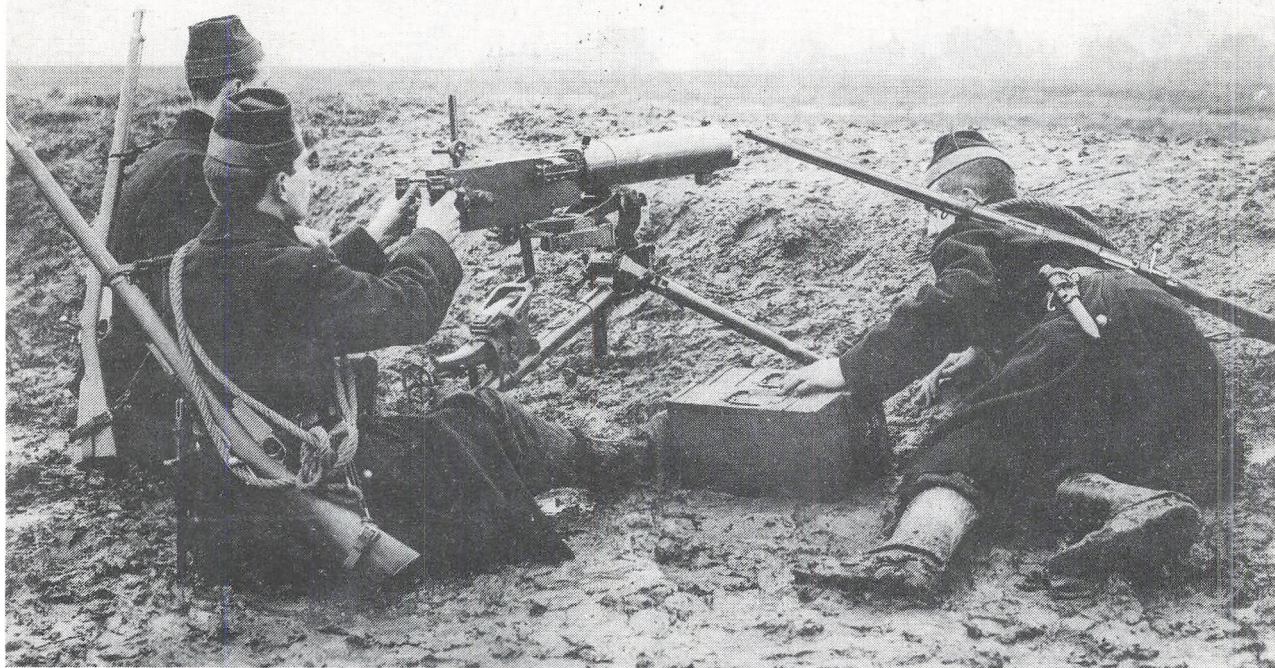
tomrum mellem 1. og 2. armé, og at franskmændene havde opdaget det. Tyskerne manglede tropper til at dække hullet, bl. a. fordi der var sendt reserver til østfronten. Marchretningen blev nu ændret, så den højre fløj (1. armé) drejede mod sydøst, nord om Paris. Det gav franskmændene en mulighed for modangreb. Det kom ved Marne den 6. september og ændrede krigens forløb.

Hans Petersen (reg. 86/1. komp.) deltog denne dag: »... Vi styrtede fremad... rundt om os slog granaterne ned, så jord, sten og sprængstykker svirrede omkring i luften... Forsvedt og stakåndet løb jeg fremad med geværet i højre hånd; med den venstre holdt jeg fast på sabelen

og den fyldte brødpose. Det tunge tornyster hoppede generende på den foroverbøjede ryg. Uden at tænke på ret meget farer man lige ind i ilden. Tankerne er omtågede, man er halvt sanseløs... styrter fremad, som om man håbede på at kunne redde sig ved at løbe så hurtigt som muligt. Den forreste skyttelinie blev uhyggelig tynd. Når de gjorde et spring, blev næsten halvdelen af dem liggende på jorden. - En halv snes mand kom løbende tilbage fra skyttelinien... Tilbage! Vi er ingen folk mere, derhenne er den visse død... tilbage, en syv til otte hundrede meter i denne morderiske ild. Umuligt, tænkte jeg, og dog, det måtte gøres...«

Andreas Jensen fra Skærbæk var

med ved Marne i 20. fodartilleriregiments 3. batteri: »Den 12. september: Afsted igen. Videre tilbage. Det regner nu uafbrudt, og vejene er oplødt. Vi kører nu over Aisne... og i stilling på... skråningen af en høj... vi er gennemvåde helt ind til skindet. Kanonen synker under skydningen mere og mere ned i den fedtede lerjord... (hen på eftermiddagen): Fjendens granater slår ned nærmere og nærmere... Ved siden af det ene hjul... ligger der en blindgænger... Den næste salve, der kommer, rammer mandskabet ved kanonen til højre... Hele betjeningen, seks mand, ligger udstrakt på jorden...« Kort efter bliver Andreas Jensen selv ramt af to granatsplinter.

Reserverne blev nu sat ind, deriblandt 9. reserve-korps med 17. og 18. reservedivision. Asmus Asmussen, Genner (res. reg. 86/1. komp.) beretter: »(17. sept.) Øsende regnvejr. Vi marcherer intetanende i marchkolonne, da kuglerne pludselig piber os om ørerne, de franske maskingeværer er sat ind med fuld kraft. Kammeraterne mejes ned i massevis... inden vi formerer linie og kommer i dækning... Omsider når vi ned i et vandløb... stadig suser kuglerne hen over os. Hvem, der vover at stikke hovedet op, er færdig. Ilden kommer fra skoven foran os, her sidder de sorte, zuaver, og skyder oppe fra træerne... (30. sept.) I fjorten dage i træk har vi nu været i ilden og ikke vundet en

fodsbred terræn, men bare haft døde og atter døde. Tropperne er nu ikke til at få frem mere, og i aften blev vi afløst af reg. 76...«

I december skrev K. Tastesen om reg. 86: »I Chiry lå i forvejen tropper af det gamle regiment, som var omtrent oprevet. Regimentet havde bestået af ca. 3.000 mand, nu var der kun 370 mand tilbage. Resten var enten faldet eller såret. De, der var tilbage, så ganske ynkelige ud, pjaltede eller snavsede, de fleste var ikke barberede i længere tid, så de lignede gamle mænd, skønt de kun var 22-23 år.«

s. 8: Sønderjyderne i 18. div. stod i deres første kamp den 18. august over for belgiske soldater ved Tirlémont (mellem Louvain og Liege). Kortet er sendt af Hans Petersen til Rurup ved Toftlund.

s. 9 øverst: »Engelske kavalleri-afdelinger udslettes ved St. Quentin den 27. august« lyder teksten til dette propaganda-postkort fra serien »Folkekrigen 1914-15«. - I slaget ved Mons den 23. august, hvor en halv snes sønderjyder faldt, kæmpede britiske soldater i Europa for første gang siden Waterloo.

s. 9 nederst: »Senegalnegrer angreb på en tysk skyttegrav den 27. oktober« er også et propaganda-kort fra folkekrigsserien. Her ses præcis den samme billedopbygning med den ordnede tyske række og fjendens håbløse forvirring.

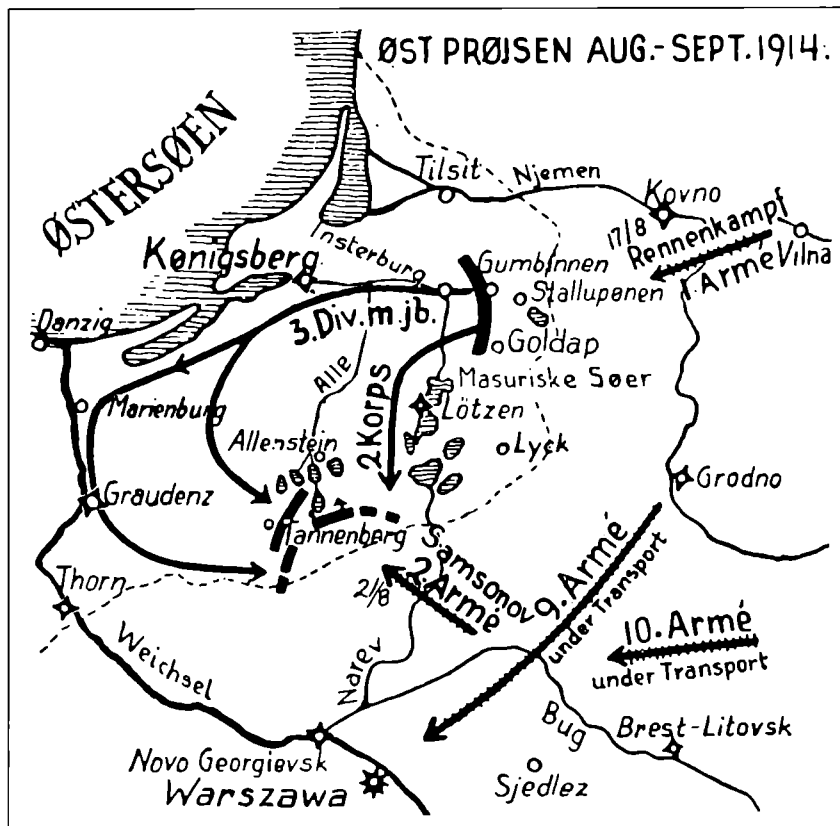
Østfronten

Kampene på østfronten begyndte, da russiske hære i midten af august rykkede ind i Østprøisen og den 20. august tvang tyskerne tilbage ved Gumbinnen 100 km øst for Königsberg. Ved Tannenbergs den 26. - 31. august og de masuriske søer i september led russerne store nederlag, og ca. 150.000 blev taget til fange (nogle af dem kom senere til Nordslesvig som landarbejdere). Deslesvigske regiment var sat ind på vestfronten, men ikke så få sønderjyder var alligevel med i øst, især de, som havde aftjent deres værnepligt ved regimentet i denne del af landet.

Jeppe Østergaard fra Stursbøl rykkede ud med 5. grenaderregiment (Danzig) den 8. august og var med i kampene knap 14 dage senere.

Den 11. oktober 1914 skriver han i sin dagbog: »Søndag. Ad opblødte veje videre i store buer mod nord. Russerne trænges overalt ud af forpoststillingerne. Henimod middag slår et par shrapnels ned tæt ved kolonnen, men ingen gør fortræd. Ved ettiden går det løs i en tæt fyrreskov, hvor russerne ligger i fortrinlige, skjulte skyttegrave. Vi vovede os langt frem og led derved tab. Fra tre sider blev der fyret. Maskingeværer havde russerne også. I underskoven,

hvor mange kugler strejfedes grenene, gav det mange såkaldte »Querschläger«, og de gav mange døde... - (23. okt.): Vejret har i den sidste tid været tåleligt... en smule nattefrost har vi ganske vist haft... Varmt undertøj har vi ikke fået udleveret, og de bebudede pelse løber nok endnu frit omkring i Lyneborgheden og andet steds. Med at få tørret tøjet går det ganske simpelt. Der laves en prægtig ild, man nærmer sig ilden så meget, som heden tillader det, og snart damper man fra øverst til nederst. Værst er det med fødderne. Vejene er våde, støvlerne utætte og, skønt de var nye i august, alle opslidte. Fødderne er derfor næsten aldrig tørre,

s. 10: Kort over kampene i Østprøisen i august-september. Tyskerne trak sig efter de indledende kampe langt tilbage, for derefter at dreje ned mod Samsonov's 2. armé, som blev tilintetgjort. (Efter Schnitler: Verdenskriegen 1914- 18. Ny udg. 1939.)

s. 11: En kolonne russiske soldater på vej i fangenskab. Over en million russere blev krigsfanger i Tyskland. De fleste af dem kom til at arbejde i det tyske landbrug. I Nordslesvig var der mellem 6000 og 7000 (se Inge Adriansen: Ivan fra Odessa. 1991).

støvlerne får man ikke af i hver uge, og strømperne holder derfor kun en 14 dage... - (24. okt.): Vi var ved 2. kompagni seks nordslesvigere, men nu er jeg blevet ene.« Den 26. oktober falder Jeppe Østergaard for en geværkugle under et russisk angreb ca. 30 km øst for Lodz i Polen.

En anden sønderjyde skriver den 4. januar 1915 til sin broder: »... Nytårsaften fik vi ordre til at gå frem og indtage en by foran os. Vi havde fået forstærkning af to regimenter. Forstærkningen fik ordre til at gå foran. Russerne lå i en meget stærkt befæstet stilling med pigtrådshegn foran. Det er meget slemt at komme igennem. Da vi kom

nær til byen, fik vi os i en fart nedgravet. Hvem der ingen spader havde, gravede med hænderne. I løbet af fem minutter havde vi allerede lidt dækning mod geværild, men da havde vi også nogle sårede, og lige bagved mig lå der otte gamle landeværnsmænd døde på ikke større plet end din gårdsplads og mange flere sårede rundt omkring. Da vi så havde ligget lidt, fik vi ordre til at gå frem og ind i byen, det var et skrækeligt syn, som frembød sig der. Ikke et hus, uden at det var ramt af en af vore granater. Og mange sårede russere lå rundt omkring.« Antagelig faldt der ca. 120 nordslesvigere på østfronten i løbet af 1914.

Vestfronten

Des slesvigske regimenter tog del i mange af de større og mindre kampe, som fandt sted langs den stivnede front i 1915.

Reg. 84 stormede den 19. januar det meget omstridte højdedrag Hartmannsweilerkopf i Vogeserne, og omtrent samtidig var Kresten Andresen fra Ullestrup (res. reg. 86) med ved Soissons: Efter ti timer under artilleriild blev der kommanderet: »Erste Kompagnie, auf... og så gik det løs med bajonetten - hen over de døde, der endnu lå der siden sidst - ned i de dybe granatgrave og op igen, og fremad, fremad! Franskmandene rykkede ud af første grav, jeg ville springe over den, men gled ud, faldt ned i den og kunne ikke komme op... i dækningerne sad franskmand... og råbte pardon! Da jeg endelig kom af graven igen, begyndte et maskingevær at knitre foran mig... jeg forsvandt ned i en granatgrav. Kort efter var hele heksekedlen vor... Jeg rystede mig lidt for at se, om jeg var hel endnu.«

Værst gik det til i juni, i området syd for Noyon på det midterste frontafsnit, hvor rigtig mange sønderjyder var stationeret med 18. division. Den 6. juni, kaldet den sorte dag ved Moulin, satte franskmandene et voldsomt angreb ind:

Hans Petersen (reg. 86/1. komp.) var midt i det: »Den 6. om formiddagen kl. 11 blev der løbet storm mod os af nogle ud-søgte, stærke stormkolonner, lutter turkos og zuaver. Angrebet blev udført med vældig kraft og viljestyrke. Det var uhyggelige følelser, vi stod med, da de myldrede frem af deres skyttegrave. Der var ikke lang tid til at tage sigte; vi kastede kun bøs-sen til skulderen og trykkede af. Jeg rystede over hele kroppen, så jeg havde svært ved at lade geværet. Foroverbøjede med lange bajonetter på geværet kom de gulbrune skikkelser styrtende over mod os...«

(15. juni) »Nu blev vi hver eneste dag voldsomt beskudt af det franske artilleri... Hver dag jævnedes de os skyttegraven med jorden, og hver nat skulle vi bygge den op igen. Desuden fik vi ingen søvn og kun meget lidt at spise; vi kunne ikke spise noget på grund af sindsophidselse og

overanstrengelse... Jeg lå i en dyb og solid jordhule sammen med to mand. Der var godt og vel tre meter jord ovenpå, og den var godt afstivet indeni med tykke træstammer og så rummelig, at vi kunne gå oprejst. Her søgte mange hen, når bombardementet begyndte... Om formiddagen, da vi netop var 19 mand derinde, kom en af de svære granater og slog ned på hjørnet af jordhulen og bragte alle vægge til at revne, så de truede med at styrte sammen...« - Den 16. juni blev Hans Petersen taget til fange.

Franskmandene havde kun opnået at trykke den tyske stilling nogle hundrede meter tilbage, men det havde kostet regiment 86 meget store tab at holde stand. Den officielle tabsliste nævner 223 døde, 569 sårede og 842 savnede (heraf var 250 fanger).

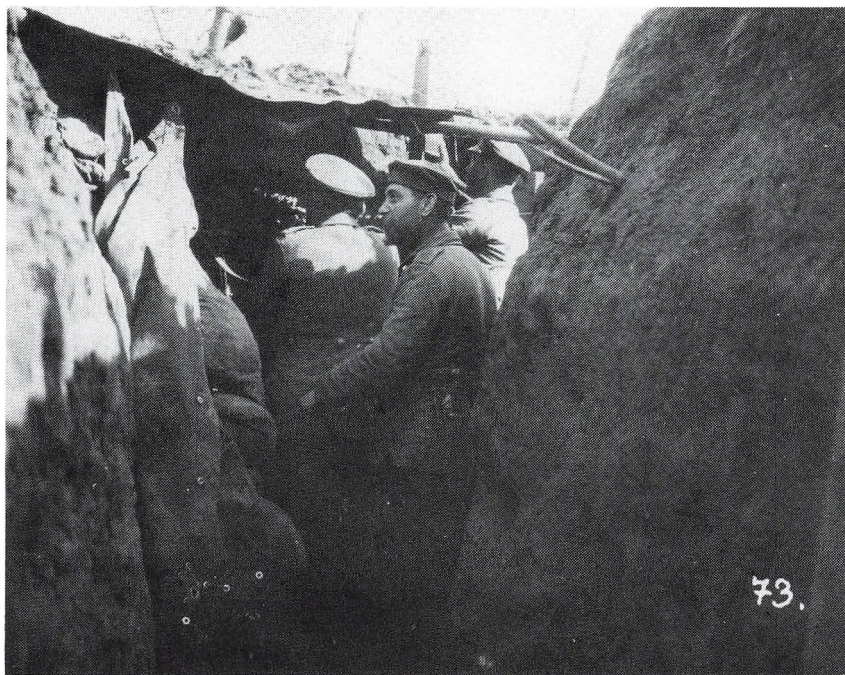
Regimentshistorien viderebringer et rygte om, at det vold-

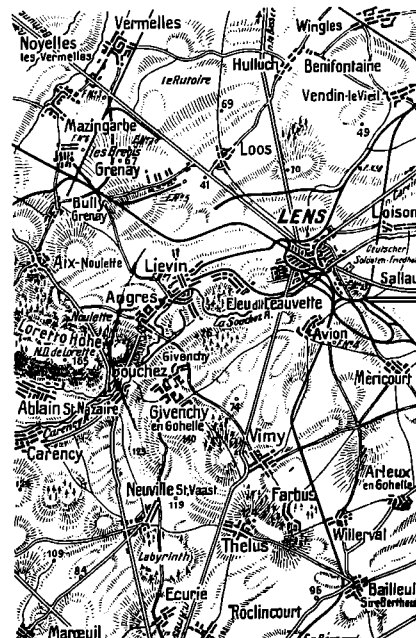
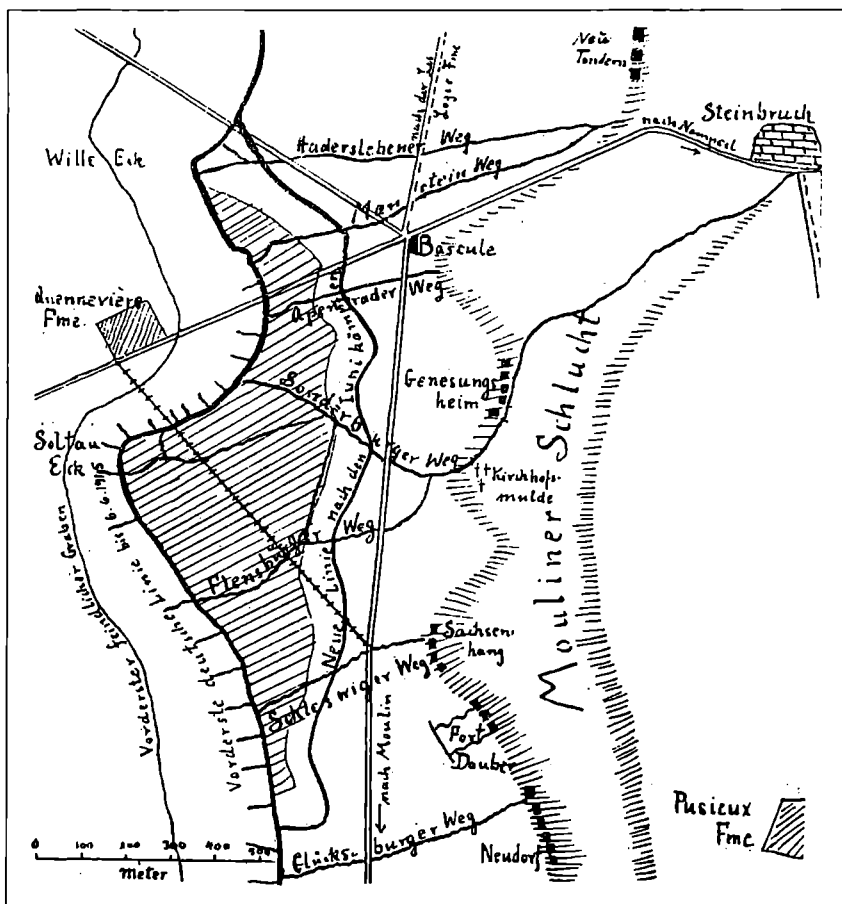
s. 12: 9. jægerbataillons 3. kompagni på march fra Noyon til Dives omkring 1. april 1915. Adskillige sønderjyder gjorde tjeneste ved jægerne fra Ratzeburg. Udover Ravnsgaard fra Christiansfeld, som har sendt dette kort hjem, kan nævnes H. Kock, Mølby, H. Moos, Nybøl, og Kræmer, Ø. Lindet. Jægerne bærer den gammeldags chakot i stedet for pikkelhue.

s. 13 øverst: Fra en understand ved Moulin den 4. september 1915. De fem soldater sidder ved bordet omkring støtpejlen med General-Anzeiger og Hejmdal som læsestof. Den danske avis, som hver dag havde en spalte »Fra felten«, nåede op på ca. 1000 feltpostabonnemeter.

s. 13 nederst: I skyttegraven ved Moulin.

s. 14 til venstre: Kortskitse over reg. 86's stilling ved Moulin. Det skraverede område gik tabt i juni-kampene. Forbindelsesvejene ud til forreste linie er opkaldt efter sønderjyske byer. (Efter: W. Jürgensen).

s. 14 til højre: Kort over området ved Lens. Sydvest for byen ses de omstridte Loretto- og Vimy-højdedrag og småbyerne Souchez og Givenchy.

somme angreb kom netop her, fordi franskmændene havde modtaget oplysninger fra danske spioner med kontakt til dansksindede soldater ved fronten!

Et brændpunkt i kampene på vestfronten var området ved Lens. I en offensiv i maj havde franskmændene erobret Vimy-højen syd for byen, men nåede ikke et egentligt gennembrud. Forbitrede kampe udkæmpedes resten af krigen om disse højdedrag ved Loretto og Vimy. I oktober var 18. res. div. i forreste linie, og Søren P. Petersen fra Lintrup (res. reg. 84) var med

ved Giesslerhøjen: »Fra Angres drejede vi til venstre ad vejen til Givenchy, en større landsby, der næsten uafbrudt lå under ild fra de franske kanoner... Der var da heller ikke et eneste helt hus her, og der lugtede af lig fra mange af ruinerne... Nu gik det i stærkt løb gennem gaderne, der delvis var spærret af tømmer og væltet murværk, ...løbegravene op til stillingerne var delvis sammenskudte og fyldt med vand, så vi masede af sted ved siden af... Det var heller ikke en udbygget stilling, vi nu kom ind i, kun nogle store granathuller, som var forbundet

med hinanden med gravede render, så man kunne kravle fra den ene til den anden... Overalt, hvor jeg så hen, lå der døde mænd, ven og fjende mellem hinanden.«

To døgn ad gangen var de i forreste linie, derefter to døgn i Avion for at få udsovet og få tøjet tørret og gjort nogenlunde rent. Det vil sige, at de skrabeleret af uniformen med spaden. Den 8. december afløste reg. 163 dem i Giessler-stillingen. Søren Petersens 2. kompagni var gået ind med 250 mand, nu seks uger senere var der knap 90 mand tilbage.

Et halvt år senere, natten mellem 5. og 6. juni 1916 ved Loreto, blev Søren Petersen ramt i hovedet og mistede synet.

s. 15 øverst: Officerer og mandskab uden for kompagni-kommandopost ved Vimyhøjen. Kaptajn Block (3. komp., 9. jægerbattl.) står som nr. 2 fra højre.

s. 15 nederst: Den helt sammenskudte by Givenchy. Løbegraven i forgrunden kunne give en smule beskyttelse undervejs til og fra forreste linie.

Østfronten

Det tre uger lange vinterslag i Masuren i februar betød nyt nederlag for russerne.

Claus Eskildsen fra Tønder var bataillonsskriver ved reg. 266: »... Hvor bliver hjælpen af? Er de løbet vild? En mand må tilbage... Jeg går... et stykke fra huset kommer jeg ind i kugleregner... Pink-pink-pju-u-si-iklask gennem luften, ned på jorden hviner og smelder det... Man drejer hovedet, vender ryggen til... og gør sig umage for at gå i et nøje afmålt, naturligt tempo videre. Gud må bestemme, om en af kuglerne skal ramme... Snart er jeg i læ bag bakken. Havde jeg følt angst? Nej, den stærke spænding overskyggede alt, en mærkelig ro, næsten ligegyldighed, indfandt sig...«

I marts 1915 tog Eskildsen

imod udfyldningsmandskab nord for Augustov: »... Den næste transport er på 440 mand. De kommer fra Flensborg og Slesvig. Der står et bysbarn fra Tønder, og der nok et, og der en såret eller syg fra det masuriske slag, som er sendt ud igen. Her står en Petersen, og der en Hanssen, som jeg ikke kender; men man kan se på dem, at de er nordslesvigere...«

Midt i juli rykkede tyskerne frem i Polen og Litauen. Omkring 1. september var reg. 266 mellem Kovno og Vilna: »Hele dagen slider vi på den støvede landevej og lider både sult og tørst, om natten pines vi af løpper og væggelus i utrolige mængder... - (nogle dage senere): Ude i linien... stormes gang på gang, dag efter dag, men russerne viger ikke. Kaptajn Man-

gels får et ben revet af og dør 14 dage efter. Måske var det en befrielse for ham... Vi kendte hinanden godt fra de år, da han var dommer i Tønder. Han vidste hele tiden, at han ikke kom levende hjem. To brødre og en svoger var allerede faldne.«

Den 18. sept. marcherede reg. 266 ind i Vilna, og offensiven indstilledes ved Dyna-floden. Også reg. 84 havde i en kort periode, fra 24. juli til 19. sept., deltaget i kampene på østfronten.

s. 16: Letsårede på vej tilbage gennem hovedgaden i Grodno, der har tilskoddede vinduer og russiske bogstaver på skiltene. De fleste af soldaterne har sikkert følt sig heldige ved udsigten til et lazaretophold, men mange har utvivlsomt måttet retur til deres enhed efter nogle uger. Postkort fra landeværns-inf.-reg. 84.

s. 17 øverst: Lejr et sted på østfronten i sommeren 1915. Niels Nielsen sendte 6. september billedet fra reg. 151's maskingeværkompagni. Regimentet tilhørte 37. inf. div. i 20. armékorps og var med ved Tanenberg i august 1914.

s. 17 nederst: Fort I i Kowno-fæstningen efter granatnedslag. Claus Eskildsen (reg. 266): »Den 17. august marcherer vi til fort I, hvor vi overnatter. Luften er helt tæt af røg og damp. Fortet ser frygteligt ud. Et par fuldtræffere har ødelagt det hele og lavet huller i jorden, større end den største mergelgrav. Cement, jern, menneskekropper ligger og flyder overalt.« Kort sendt den 8. oktober af Aug. Hansen til Tinglev.

Vestfronten

»Douai 5. februar:...Ja, så har vi været i krig i halvandet år, og dr. Thomsen mente forleden, at det gerne kunne vare halvandet år til. Det tror jeg nu ikke. Det er landet ikke i stand til. Krigstrætheden breder sig forfærdelig... og overalt hører man kun tale om, at krigen skal holde op... »Sortseernes« tal øges dagligt - bliver det ved en tid endnu, kan vi godt pakke sammen, siger de - krybben tømmes...« skrev Peter Østergaard fra Stursbøl (res. reg. 86).

Få uger senere, den 21. februar, angreb tyskerne ved Verdun. Det skulle udvikle sig til nogle af de hårdeste kampe under hele krigen, »helvedet ved Verdun«. Først i løbet af november-december ebbede kampene ud. Franskmandene holdt ord, tyskerne kom ikke igennem. Ingen af de slesvigske regimenter var med fra starten, men reg. 84 blev sat ind i maj ved højde 304:

Den 11. maj går 2. bataillon i stilling i forreste linie. Der er stærk artilleriild, og franske angreb må slås tilbage både 13., 14. og 15. maj. I fire måneder ligger reg. 84 ved højde 304. De tre batailloner afløser hinanden helt fremme. Tyske angreb veksler med franske. Den 9. juni finder »Angriffsunternehmung Schleswig-Holstein« sted. 2. ba-

taillon skal forsøge et overraskelsesangreb, men det mislykkes, og kompagnierne må trække sig tilbage med svære tab. - De franske kanoner skyder præcist: Den 9. august er der 24 fuldtreffere i skyttegraven. I midten af september forlægges regimentet til Fleury sydvest for fort Douaumont, som blev erobret i februar, og som nu den 24. oktober generobres af franskmændene. Det er kaptajn Harro Soltau fra Tøstrup i Angel, som til sidst må rømme stillingen. Omkring 1. november trækkes regimentet ud efter næsten et halvt år.

Morten Kamphöveners dokumentariske roman »Det slesvigske regiment« fra 1919 handler om disse kampe.

Den 1. juli angreb englænderne og franskmændene over en 45 km bred front ved Somme. Både 17. og 18. division var sat

ind i dette store slag, og reg. 86 havde særdeles hårde kampe 10. - 21. juli og igen 21. august - 7. september.

11. juli: »...Snart er store stykker af skyttegraven sammen-skudt. Døde og sårede hober sig op og spærrer vejen. I starten jager sanitetsfolkene gennem graven, men snart kan de ikke komme frem, trods nødråbene fra de sårede. Kompagnierne slides i stykker til helt adskilte smågrupper, som klumper sig sammen i de endnu ubeskadigede dele af graven.« Trods de fortvivlende forhold slås tre franske angreb tilbage.

Var den første halve snes dage slemme, blev det dog endnu langt værre i anden omgang. Regimentets samlede tab, døde, sårede og savnede, i de to måneder ved Somme var 78 officerer og 3361 mand, mere end regimentets normale kampstyrke.

s. 18: To soldater fra 9. jægerbatl. med gasmasker og håndgranater i skyttegrav ved Givenchy. Bagest Ravnsgaard fra Christiansfeld.

s. 19 øverst: Oprydning i sprængningskrater ved Vimy efteråret 1916. Øverst skyttegrave med pigtrådsspærring. I stillingskrigen ved vestfronten var det almindeligt, at begge parter søgte at grave sig ind under fjenden.

s. 19 nederst: En falden soldat på højde 304 efter en af kampene ved Verdun. Fransk mændene og tyskerne lå på hver deres side med kammene af højde 304 som ingenmandsland. Herman Hunger (reg. 84/5. komp.) deltog i det mislykkede angreb den 9. juni (se DSK-årbog 1966, s. 12-20).

s. 20 øverst: Forposter i Champagne, hvor reg. 86 fra oktober 1915 til juni 1916 lå i stilling 3 km syd for linien Somme-Py/St. Marie à Py. Stålhjelme blev taget i anvendelse i foråret 1916. Først som et forsøg, hvor én mand i hver gruppe fik udleveret en hjelm. Ret hurtigt blev den standard-udstyr.

s. 20 nederst: En skyttegrav i en sønder-skudt skov, antagelig i Flandern. Billedet stammer fra Chr. Andersen, Bedsted Lø, som var ved reg. 357/11. komp. I 1918 gik han over grænsen.

s. 21 øverst: En vej i den lille by Miramont, 22 km syd for Arras. I dette område vest for Bapaume lå reg. 86 i stilling fra december 1916 til februar 1917.

s. 21 nederst: Gas-alarm-apparat, bestående af en metalplade med tilhørende træhammer. Peter Madsen (reg. 162/9. komp.) skriver i sin dagbog: »I formiddag har jeg stået gaspost i to timer. Jeg skal slå alarm på et stykke blik, når fjenden skyder med gas... Så snart der slås løs på denne tromme, ved alle, hvad der er galt, og gasmasken kommer op for ansigtet i en fart. Masken har vi altid på os.« (P. M.: Dagbog... 1917-19. 1986).

Slaget fortsatte. H. C. Brodersen fra Als (reg. 186) skriver om den 3. oktober: »I fire dage har det franske artilleri hamret på vor stilling... kaskader af granater og shrapnels regner ned over skyttegravens besætning... Understande eller rettere hullerne er skudt sønder og sammen og har begravet alt levende under sig... vi kan høre de begravedes fortvivlede kalden på hjælp, ...et par timer, så er råbene forstummet.«

Den 23. december gik N. A. Christensen fra Gråsten med reg. 86's 1. batl. i stilling ved Ancre, en biflod til Somme: »Efter en timelang, yderst trælsom march gennem 40-50 cm dyb lervælling og morads når vi Miraumont i nærheden af Bapau-

me. Her ligger fjendens spærreild tæt og regelmæssig. Vi kommer ikke uden om den..., gruppevis går det i løb for livet ind i en vældig sky af ild, røg og stank... en serie svære brisantgranater fylder luften med gurglende hyl og hugger brølende ned kort foran os... lungerne arbejder vildt, og vi må samle kræfter til det sidste fremstød... De sidste kilometer er der udlagt ledebånd, for at vi kan finde frem... Tilsølede fra top til tå, med en tyk brun lerskorpe, fuldstændigt udasede, gennemsvedte og gennemvåde dumper vi ned i vor stilling hen på morgenstunden. En gruppe på otte mand i hvert hul... Fjenden ligger ca. 300 m borte bag det øde ingenmandsland.«

Østfronten

I marts-april 1916 kom den tyske østfront under voldsomt pres. Russerne havde opbygget store styrker, 4-5 divisioner over for hver tysk. Den 18. marts begyndte angrebet, samtidig med tøbruddet.

Et par dage senere brød russerne igennem ved Narocz-søen: »Våde, snavsede, udsultede og udasede når vi frem til byen Pronki lige bag ved fronten. Den 22. marts afløser vor division den 75. div., der er fuldstændig oprevet. Skyttegravene har russerne taget, vore folk springer ned i smalle og flade render. Vandet når dem op til knæene; men hvis de vil bjerge livet, må de alligevel sætte sig på hug. De

øser, de graver, væggene skrider lige så hurtigt ud igen...«

Fire angreb slås tilbage: »... Spærreilden har slået alle telefonledninger igennem, ...ordonnanserne., den ene efter den anden må ud og tilbage igen for at bringe befalinger og meldinger fra regiment til bataillon... Det dirrer i deres ansigt... men de går, ...gennem spærreilden, ud i trommeilden, tilbage gennem spærreilden og står så med sved på panden og flakkende ild i øjnene foran os igen., en af dem, en husmand fra Als slipper igennem med en meget vigtig melding og får jernkorset af 1. klasse.« (Claus Eskildsen).

Slaget varede i 14 døgn: »Da vi den sidste i måneden på vor

skrivestue tæller tabene sammen, viser det sig, at 104 er døde, 315 er hårdt sårede og mange, mange af dem dør; et par hundrede er syge og nedbrudte sendt på lazarettet...«

På den sydlige del af fronten gik tyskere og østrigere i efteråret 1916 til modangreb på de rumænske hære, som var rykket ind i Siebenbürgen i Ungarn.

Thorvald Dau: »Kampene i bjergene var et kapitel for sig... vores vej er langsom og besværlig. Adskillige af vore bagagevogne styrter ned... den 30. september sidder vi med hele staben på en bjergspids og må forsvare os til alle sider.«

I november rykkede tyskerne frem mod Bukarest.

s. 22: Faldne russiske soldater i pigtråds-spærring. Pigtråd blev patenteret 1874-75, men allerede fra 1864 kendes militær brug af jerptråd.

s. 23 øverst: Fire sønderjyder i biouak i en russisk skov. Fra venstre: Bonde, Buchardt fra Rødding, Kehlet fra Ørbyhage og Espensen fra Bjerndrup. Gennemsnitsalderen var højere på østfronten, fordi en væsentlig del af tropperne bestod af landeværnsregimenter.

s. 23 nederst: Kompagni-understand et sted i Rusland i 1916-17. Løjtnant Lorenzen står mellem to officerskolleger. Han var lærersøn fra Felsted og selv lærer i Felstedskov og i Gråsten. I slutningen af 1917 overgik han til flyvetjeneste (se s. 38).

Vestfronten

Den 5. april gik USA ind i krigen, provokeret af tyskernes uindskrænkede ubådskrig, men først et år senere stod der amerikanske tropper i Frankrig.

Englænderne forsøgte ved påsketid 1917 et gennembrud mellem Arras og Lens som støtte for general Nivelles store offensiv ved Aisne. Th. Lorenzen, Felsted, i reg. 86's 3. batl. var med, da 18. division blev sat ind som forstærkning (ved byen Rouex):

»Den tredie nat efter vi var kommet i stilling, havde vi graven og dækningen nogenlunde i stand; men den strækning, som vort kompagni skulle besætte, var meget lang og dermed meget tyndt besat. Kompagniets kampstyrke skulle være 250 mand, men vi var kun 130. Brystværnet i en skyttegrav skulle almindelig besættes med otte skytter. Vi havde kun råd til at sætte to mand ved hvert brystværn, men... ved hvert tredie brystværn stod et stort maskingevær, som gav os betydelig styrke i tilfælde af, at fjenden skulle finde på en overrumpning. En kilometer bag os stod et batteri af 10 cm haubitser... Bataillonsstaben lå 4-500 meter tilbage... Forplejningen kom ud til os om aftenen... Om dagen var det meget ubehageligt. Vi kun-

ne ikke arbejde i graven, for fjenden kunne iagttage, hvad der foregik... Vi lå derfor om dagen i bunden af graven, tildækket med kappe og telt, i en halv døs og led meget under den strenge kulde...«

Tyskerne havde i øvrigt i foråret 1917 forkortet deres frontlinie ved at trække sig tilbage til den stærkt befæstede Siegfried- og Hindenburg-stilling.

Disciplinen blandt tropperne var ikke, hvad den havde været. En af de første dage i maj kom Peter Poulsen fra Brændstrup (reg. 357) tilbage fra første linie ved Arras: »...Da vi havde været tilbage i to timer blev vi alarmeret på ny. Vi havde hverken fået vådt eller tørt og kom slentrende hen på alarmpladsen. Kort efter marcherede vi op ad Lécluses gader, trætte, forvågede, sultne og modløse; vi lignende alt andet end prøjsiske

s. 24: Ung soldat fra reg. 86 på post i skyttegrav ved Ancre vest for Bapaume i begyndelsen af 1917.

s. 25 øverst: Vejen mod Grandcourt januar 1917. Et trøstesløst landskab med plørede veje, ødelæggelser og soldater uden illusioner. Grandcourt lå umiddelbart ved 86'ernes frontlinie, et par kilometer fra Miraumont. Begge byer ligger ved floden Ancre.

s. 25 nederst: »30 meter fra fjenden« har Enewald Christiansen fra Løgumkloster noteret på dette feltpostkort, som er fotograferet den 5. april 1917. Den meget intakte og veludbyggede skyttegrav kunne være i »Siegfriedstillingen«, en 125 km lang nyanlagt forsvarslinie, som tyskerne trak sig tilbage til i marts. Fjenden fulgte hurtigt efter, og den 11. april begyndte slaget ved Arras.

Weg
nach Grandcourt
Jan. 1917.

paradesoldater, nærmest nogle store, levende lerklumper. Vi holdt hverken geled eller fodslag...« En major råbte dem an: »Hvad er det for en flok får?« men kompagniets umiddelbare reaktion fik ham til omgående at forsvinde ind gennem den nærmeste gadedør.

Franskmændene havde dog større problemer. Under Nivelles offensiv var dele af hæren præget af mytteri-lignende tilstande.

I efteråret 1917 fandt der voldsomme kampe sted i Flandern ved Ypres, hvor englænderne og franskmændene forsøgte at trænge frem fra det hjørne af Belgien, som tyskerne ikke erobrede i 1914. Målet var bl. a. de tyske ubåds-støttepunkter på kanalysten.

Reg. 86 var sammen med reg.

31 og 85 sat ind i kampene fra 16. september til 17. oktober ved Houthulster-skoven (ca. 12 km nord for Ypres), som ikke lænere var nogen skov med sine splintrede træer og rodstumper. På denne front var der ingen skyttegrave og løbegrave, men forposter og bag dem en række beskyttelsesrum af beton, som dannede en første forsvarslinie. Det hele var en blanding af sprøjtende muddervand, kratre, kvalmende røg, giftgas og helvedes ild.

Den 20. november angreb englænderne ved Cambrai. Efter en kort artilleritrommeild rumlede næsten 400 tanks fulgt af infanteri frem over pigtrådsspærringer og skyttegrave. Reg. 84 (1. og 2. batl.) var i forreste linie og blev fuldstændig revet op: 1700 døde, sårede og savnede.

s. 26: Et vagthold på syv reservister med trætte ansigter et sted i Flandern. Kortet er adresseret til Als, men ikke stemplet.

s. 27 øverst: Slagmark oversået med vandfyldte huller efter granatnedslag. Der er svage spor efter veje og skyttegrave, men ikke en plet er urørt. Midt i billedet holder en engelsk tank. Luftfoto formentlig optaget af Chr. Christophersen (se s. 38-39).

s. 27 nederst: »I denne skyttegrav lå vi, da englenskmanden angreb os i november. I baggrunden chausseen Cambrai-Arras. Foran den ødelagte tank min kompagnifører.« Sådan skrev en unaengiven sønderjyde bag på dette kort, som er afsendt i januar 1918.

s. 28 øverst: En tilsyneladende rolig stund i skyttegravnen, muligvis i Galizien, da soldaten til højre ser ud til at være i østrigsk uniform. I lys jakke med pibe Cornelsen fra 14. komp. i landeværns-reg. 84. Kortet er sendt den 15. december 1917 til svigermøderen i Løgumkloster.

s. 28 nederst: 9. kompagnis køkken ved fronten i Rusland, antagelig i foråret 1917. Det er et solidt »bjælkehus« med godt en halv meter jord på taget. Kødet hænger uden for. (s. 23 nederst er fra samme enhed).

s. 29: Kompagnier fra infanteri-regiment 351 på march i Rusland. Jes Krogh, der latsåret var indlagt på feltlazaret 386, har sendt dette postkort til bekendte i Gram den 29. september 1917.

Kompagnien v. J.R. 351 auf dem Marsche in Russland.

Østfronten

Matthias Møller fra Sønderborg blev indsat med en såkaldt »flyvende« division i Galizien i maj 1917: »Det var midsommer, og ligstanken var i første linie næsten ikke til at holde ud... og vinden førte lugten med længe tilbage... I løbegraven mellem 2. og 3. linie ragede en arm og en hånd frem af jorden. Den havde en rent uhyggelig, ja nærmest hypnotisk tiltrækningskraft... Tankerne måtte altid på ny beskæftige sig med det ubekendte menneske, som der lå bagved i jorden...«

I slutningen af juni startede russerne et angreb: »På én gang rasede ildorkanen ned over os. Alle linier lå under ild. Svære

granater slog ned i skoven bag os. Tykke bøgetræer... knækkede som tændstikker... Flere og flere kammerater strømmede tilbage, deriblandt mange sårede... Russerne angreb med store styrker. Første linie havde de overrendt, og anden linie ville sikkert ikke holde ret længe...

Lidt over kl. 12 begyndte russerne at gå frem mod tredje linie... Dermed begyndte vor indsats... det ene bælte med patroner efter det andet fløj gennem maskingeværet... kølevandet kogte... Havde det været i vesten ville vi snart have været skudt sønder og sammen af artilleriet, men her manglede tilsyneladende samarbejde mellem infanteri og artilleri...

Russerne forsøgte gang på gang... men det var ikke muligt for dem at komme frem over det åbne terræn... Om eftermiddagen kl. 4... blev der givet ordre til modangreb... og kl. 5 var hele stillingen igen i vor besiddelse... Først senere hørte vi, at det havde været en stor russisk offensiv over stor frontbredde, den sidste store anstrengelse... allerede med desorganisation i deres rækker...«

Russerne måtte bede om våbenstilstand efter oktoberrevolutionen. Fredsforhandlingerne sluttede den 3. marts 1918 i Brest-Litovsk, efter at tyskerne havde besat Ukraine og resten af Baltikum.

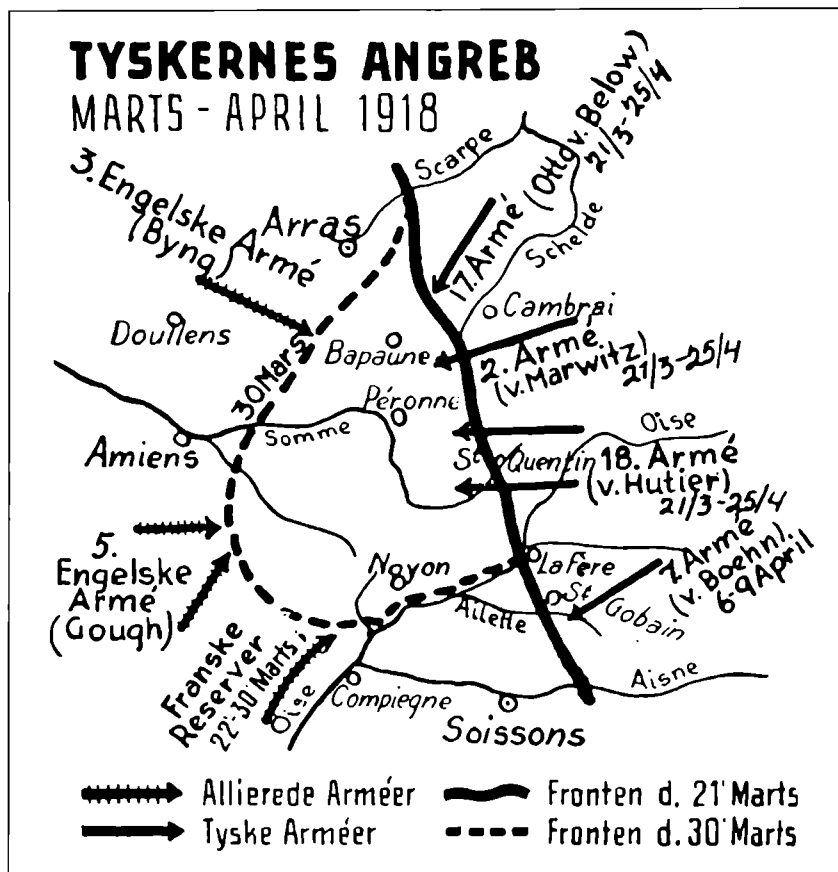
Vestfronten

De første måneder af 1918 var præget af forberedelserne til det store »angrebsslag«, som skulle genskabe bevægelseskrigen og fremtvinge en afgørelse, inden amerikanerne fik deres soldater over Atlanten. Allerede fra november 1917 flyttede tyskerne tropper og materiel fra øst til vest, mere end 40 divisioner. I februar kom der orlovsstandsning og postspærring. Hver division fik opfyldningsmandskab og tre ugers særlig træning.

Den 21. marts angreb tyskerne mellem Reims og Arras, målet var byen Amiens.

Regiment 86 var med fremme de tre første dage af slaget sammen med regimenterne 85 og 31. Af reg. 85's officerer faldt 23, 1/4 af dets faldne officerer under hele krigen.

»Efter ti dages fremadstormen er general Hutier's stormtropper pumpet ud for blod og kraft. Artilleriet har intet at skyde med, infanteriet er udmattet af sult: Tilførslen af ammunition og forplejning svigter som sædvanlig, og lader offensiven gå i stå...«, skriver Claus Eskildsen. Fra anden linie fik hans regiment 266 ordre til at angribe den 4. april ved floden Avre, men franskmændene havde nu fået reserver frem, og da aftenen kom, havde regimentet kun

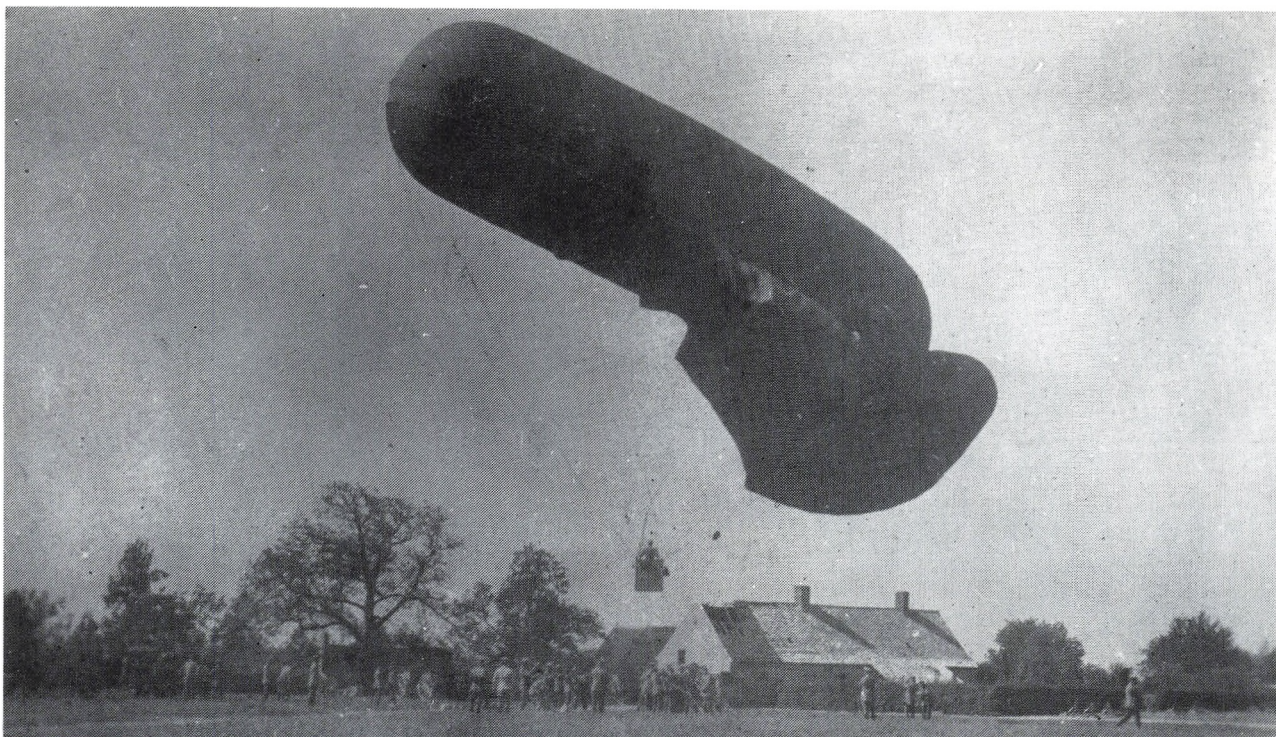
400 kampdygtige tilbage af morgens 1100 mand.

Det tyske storangreb nåede ikke sit mål, og fra maj kom amerikanerne frem til fronten i stærkt stigende antal. Den sidste gang tyskerne forsøgte et større angreb, var den 15. juli, også kaldet det 2. slag ved Marne. Franskmændene var imidlertid forberedt. Da det tyske infanteri stormede frem, var der ingen folk i de forreste skyttegrave, ej heller i de næste, men derimod var en ny og ubeskadiget 3. linie tæt besat med franske soldater, og de holdt den. Tre dage senere, den 18. juli, gik de frem:

s. 30: Kort over den tyske forårsoffensiv fra den 21. marts. (Efter Schmitler: Verdenskrigen 1914-18. Ny udg. 1939).

s. 31 øverst: Tysk observationsballon. Gondolen havde plads til to mand. Fyldt med 800 m³ gas eller brint kunne den 50 meter lange ballon gå op i 12-1300 meters højde. Det tog mellem 5 og 10 minutter at få ballonen ned. Nis Nissen fra Høriuphav gjorde tjeneste ved felt-luftskipper-afd. 31.

s. 31 nederst: Forsvarsstilling med jordvolde afstivet med træ. I forgrunden et maskingevær: »Der hvor dækkenet hænger, har jeg stået vagt flere timer...« skriver Jacob hjem til Hørup den 4. februar 1918.

s. 32 øverst: Soldater fra reg. 86 i en smat-tet hulvej mellem Dernancourt og Morlan-court, som ligger ca. 25 kilometer sydvest for Bapaume. Det er den 7. april, en god ugestid efter de hårde kampe i slutningen af marts.

s. 32 nederst: En engelsk 15-tommers hau-bitser, erobret under martsoffensiven. Den hørte til det tungeste artilleri, og det var nødvendigt at hejse granaterne op, som det ses af taljen på billedet. - »Dette bjerg har jeg været med til at storme«, noterer Chr. Møller fra Lysabild på kortet den 25. april.

s. 33: Et udmattet reg. 86 bryder op igen i april 1918. Antagelig ved Morlancourt. Først den 16. maj kunne 86'erne sammen med resten af 18. div. rykke ud af kampzonen til to måneders hvile ved Tournay i Belgien.

»Pludselig gled ovre hos de allierede en lysraket i vejret og i samme nu glimtede rundt omkring afskudsløynene fra deres kanoner... trommeilden stod på i omkring ved tre kvarter, så lagde man ildsøjlen frem. Vi kom hurtigt på benene; men hvad vi så, fik os til at stifne, for foran os... fik vi øje på omkring 50 tanks, store og små. De masede frem over sletten... Deres kanoner var hele tiden i aktivitet, ligeledes maskingeværerne, og støjen var ubeskrivelig voldsom... I dækning af tankene stormede infanteriet frem. Tre franske soldater rendte lige ind på mig. Deres spidse bajonetter landede på mit bryst, men ingen af dem stak til...«, og Jens Andersen fra Gråsten var fransk krigsfange.

De allieredes angreb ved Amiens den 8. august blev indledningen til et stadigt mere vedholdende pres mod den tyske front, som nu måtte vige over hele linien.

Regiment 84's krigs dagbog den 29. september: »Henimod kl. 6 om morgenen sætter en voldsom trommeild ind på den forreste linie. Stillingen bliver overdænget med kampgas og indhyllt i tåge, så ethvert overblik og enhver føring går tabt. Angrebet, som føres med friske og stærke kræfter og støttes af tanks og flyvemaskiner, bryder igennem stillingen nogle steder og ruller den op bagfra. Trods tapper modstand og førernes uforfærdethed går Vendhuillestillingen tabt...«

Også reg. 86 var hårdt pres-

set. Den 17. oktober blev den sorteste dag i 86'ernes krigshistorie (ved siden af Moulin juni 1915). Regimentet var i stilling ved Oise-kanalen nord for Guise. Franskmændene fik hul på de tyske linier og tog hele 1. bataillon til fange. Også størstedelen af 2. bataillon overraskedes af det dybe fremstød og blev dræbt eller taget til fange.

Mathias Møller fra Sønderborg (res. reg. 69) fortæller om den næste dag ved Wassigny: »Fjenden er allerede brudt igennem... forbindelsen til venstre og højre afbrudt... jeg skyder ustandseligt med maskingeværet... Pludselig hører jeg råben og støjen til højre... Ovenpå skyttegravsdækningen i en afstand på 5-6 m står englænderne. Fire

kan jeg se. Resten fortaber sig i tågen. Infanteristerne i vor beskyttelsesafdeling smider våben og alt, hvad de har og bliver taget til fange... - Jeg drejer mig om, et spring fra afsatsen, hvor jeg står, over mod den anden side af skyttegraven. Det lykkes, jeg når den og løber for livet. Infanteriprojektiler sprøjter omkring mig... 10-12 skridt og jeg bliver opslugt af tågen... Jeg sanser intet. Hjertet banker, og lungerne arbejder, så jeg synes, brystet skal sprænges...«

Så endelig kom våbenstillandsdagen den 11. november 1918. »Lige før kl. 11 sprang franskmændene op og blæste af. På slaget 11 faldt det sidste skud. Allerede kl. 9 havde tyskerne fået ordre til ikke at skyde me-

re. Men det var, som om de ikke rigtig stolede på, at det var alvor. Da de nu mærkede, at der intet skud faldt mere histovre, sprang de op, kastede geværene fra sig, franskmændene ligeså, og så styrtede de over mod hinanden og tog hinanden om halsen. Et bevæget øjeblik.« (Peter Poulsen).

»Den 14. november kl. 9 formiddag begynder den store march... Vi marcherer, denne dag og de mange, mange følgende i bedste orden... meget langsomt med små dagstrækninger og mange standsninger. Det er fronthærens sidste, men ingenlunde den letteste prøve...«, beretter Claus Eskildsen.

s. 34: Maskingeværgruppe i husruiner under tilbagemarsk i Frankrig. Midt i billedet står Jørgen Jørgensen fra Sebbelev på Als.

s. 35 øverst til venstre: Tilfangetagne tyske soldater bag de franske linier ved Craonne nordvest for Reims den 10. april.

s. 35 øverst til højre: En gruppe franske Renault-tanks rykker frem mod Nampcel i det område, hvor 18. div. befandt sig fra oktober 1914 til oktober 1915. Disse små Renault FT-17 kom til at spille en rolle fra maj 1918. Nogle af dem var stadig i brug i 1940.

s. 35 nederst: Amerikansk feltkøkken fra 18. inf. reg. i fransk by. Soldaterne bærer den karakteristiske bredskyggede hat. I kamp brugte de stålhelme af den engelske type.

Marinen

Ikke så få sønderjyder var indkaldt til marinen. Nogle gjorde tjeneste på flådebaseerne i Kiel og Wilhelmshaven, andre var til søs på større og mindre fartøjer, og endelig stod der folk ved marinedivisionerne, som var stationeret ved fronten i Belgien nær kanalkysten.

»Jeg er reddet, om end hårdt såret. Den 28. august er vi gået i kampen og gået under... Jeg er kort før skibets undergang... sprunget over bord. Vi trak os helt nøgne af, da jeg havde søstøvler og svært tøj på. Så sprang først jeg og straks efter Mertens. Vi svømmede en halv time, så reddede englænderne os meget net og godt. Men mit højre øje er skudt ud, og huden er brændt af begge mine arme af granatilden... 130 mand er reddede af os og ca. 330 er omkommen.« Overmatros Theodor Duus fra Aabenraa havde været ombord på krydseren »Mainz« i søslaget ved Helgoland i 1914.

Chr. Stöckler fra Rørkær, fyrbøder og eneste sønderjyde på den lette krydser »Dresden« er med ved Coronel den 1. november 1914, da to engelske krigsskibe blev sænket, og ved Falklandsøerne den 8. december, da englænderne revancherede sig ved at sænke hele admiral v. Spee's flåde, bortset fra »Dresden«, som undslap for tre må-

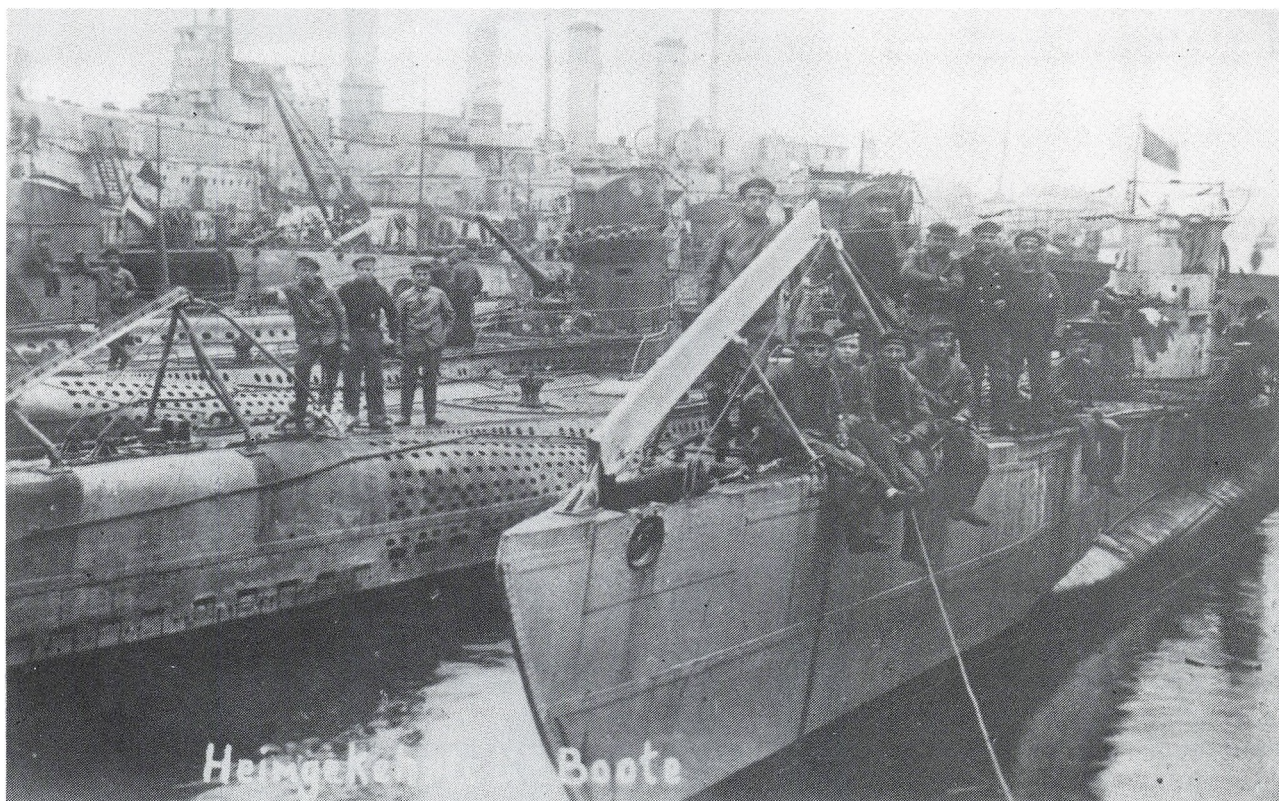

Die Eroberung von Oesel.
Torpedoboote auf der Wacht vor Oesel

neder senere at blive sat ud af spillet ved den chilenske ø Juan Fernandez. Besætningen blev interneret til slutningen af 1919.

Det største søslag under krigen foregik 31. maj - 1. juni 1916 i Skagerak. Englænderne havde

de største tab, men det var sidste gang tyskerne vovede sig ud med de store skibe: »En sådan sejr til, og vi har ingen flåde mere«, lød det. - L. F. fra Gram var fyrbøder på »Kronprinz«: »Klokken godt fem... gik den

s. 36: Torpedobåd i Østersøen ud for Øsel i oktober 1917. R. Rasmussen fra Sønderborg var sanitetsunderofficer på en af disse både og befandt sig den 17. oktober ved indsejlingen til Riga-bugten. Ved krigens slutning blev mange af dem bygget om til minestrygere.

s. 37: Hjemvendte ubåde. Ca. 100 ubåde var operative under den uindskrænkede ubåds-krig fra 1. februar 1917. I alt blev der bygget 350 tyske ubåde, hvoraf knap 200 blev sænket. Johs. Ingwersen var ombord på UE 19 fra april til juni 1917, da ubåden blev »fanget« ud for Englands østkyst (se DSK-årbog 1956).

første bredside fra de store 30,5 cm kanoner... Det var som at stå på en fjeder, da den ene bredside efter den anden forlod skibet...« Om aftenen den 1. juni løb »Kronprinz« ind til Wilhelmshaven. Bortset fra sprængstykker på dækket og en bule i hækken var der ingen skadesket. Fra dækket kunne de se panserkrydseren »Seydlitz« ligge i slusen med kanonerne pegende ud til siderne. Den var svært beskadiget og havde også haft stort tab af mandskab. En Mathiesen fra Als var om bord.

En helt speciel opgave fik de sønderjyder, som var besætning på blokadebryderne. Det var skibe, som søgte at bringe forsyninger ud til tysk Østafrika.

De udgav sig for danske for der ved at mindske risikoen for opbringelse. »Kronborg« afsejlede den 18. februar 1915 med Christiansen fra Sild som kaptajn og nåede frem efter to måneder uden problemer, men kort efter blev fartøjet sænket af englænderne. En del af lasten blev bjerget. Besætningen, bl. a. Nis Kock, kom til at deltage i kolonikrigen.

Nis Jacobsen fra Christiansfeld-egnen var med på blokadebryderen »Marie«, som stak til søs den 9. januar 1916 og nåede Lindi medio marts. Skibet undslap et engelsk angreb og kom til Java i maj. Her blev Jacobsen til slutningen af 1920.

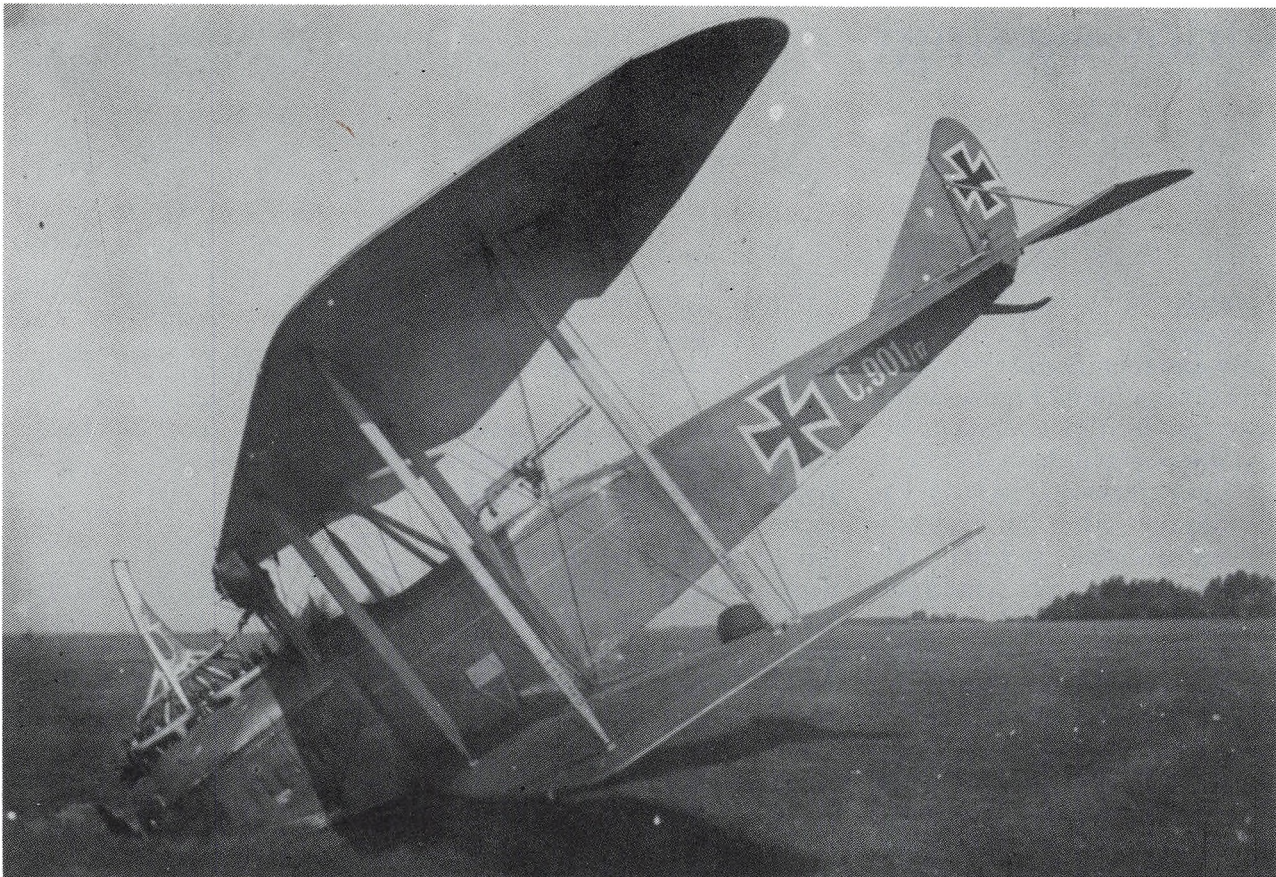
Luftstyrker

Sønderjyder deltog også i krigen som piloter, observatører, fotografer og luftskippere ved ballonafdelinger. Begge siders luftstyrker gennemgik en rivende teknisk udvikling, især med jagerfly. Hovedopgaven var dog krigen igennem observation af fjendens stillinger og bevægelser. Allerede i begyndelsen af september 1914 viste flyenes betydning sig, da franske fly opdagede, at den tyske 1. armé (v. Kluck) var drejet mod sydøst nord om Paris. Det gav de allierede mulighederne for modangrebet ved Marne.

Chr. Christophersen fra Røding kom i sommeren 1916 til flyverafdeling 214 på østfronten sydøst for Brest-Litovsk. Som uddannet fotograf blev han placeret i observatørsædet som kameramand. Den 21. august 1917 kl. 8.20 fotograferede han således fra 1800 fods højde russernes flyveplads i Vinniza. Efter fredslutningen mellem Rusland og Tyskland kom afdelingen til vestfronten.

Nis Nissen fra Haderslev var også flyverobservatør på østfronten i 1917. Hans maskine blev under en rekognosceringsflyvning ramt af artilleriild (det var sjældent) og måtte nødløse otte km bag de russiske linier. Begge besætningsmedlemmer faldt i fangenskab. Et halvt

s. 38 øverst: Piloten i Christophersens Rumpler-fly, fotograferet fra observatørsædet. Fotografens hovede, kamera og maskingeværet ses i skyggekontur.

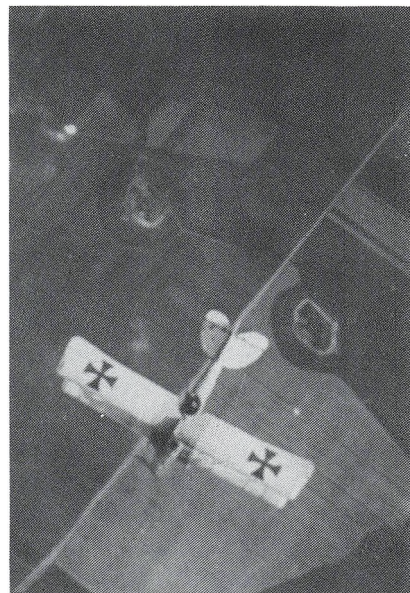
s. 38 nederst: Albatros C III var et godt all-round fly, som blev bygget i stort tal. Her fotograferet på vestfronten i begyndelsen af 1918 ved flyverafdeling 222, hvor Andreas Lorenzen gjorde tjeneste, indtil han den 24. marts blev dræbt i luftkamp ved Laon (se også s. 23).

s. 39 øverst: Et Rumpler-fly med næsen i jorden ved Chr. Christophersens flyverafdeling 214 på østfronten.

s. 39 nederst: Albatros-fly i luften over østfronten.

år senere flygtede Nissen fra Sibirien og kom efter en bevæget rejse hjem i slutningen af december 1919.

Sv. Weis Foghs dokumentariske roman »Den ukendte soldat« (1939) om sønderjyden Andr. Andersen beskriver bl. a. de sidste 14 krigsmåneder, hvor han som pilot i en Fokker-jager var stationeret ved flyveeskadrille A lidt syd for Strassburg. Den hørte ikke til de mest udsatte, men mistede alligevel 18 maskiner ud af 50. Den gennemsnitlige levetid for nytilkomne piloter var ca. tre uger.

Orlov og flugt

Sønderjyderne opfyldte deres borgerpligt ved at møde under de tyske faner i august 1914 (se s. 4). Da krigen imod forventning ikke var hurtigt overstået, begyndte nogle af de indkaldte at gå over grænsen, når de var hjemme på orlov. En undersøgelse i 1916 viste, at kun ca. 300 soldater var rømmet. Imidlertid steg antallet kraftigt fra efter sommeren 1916, og nåede op på ca. 2500 inden krigen sluttede.

»Da vi nu var i hvil bag fronten, skulle der nogen hjem på orlov, og det blev mit første job på skrivestuen at ordne papirerne for dem, der skulle hjem, og der var også to orlovssedler til Nordslesvig. Orlovssedlerne var påstemplede de forskellige provinser og egne i Tyskland, men de to til Nordslesvig skulle ikke benyttes af den grund, at der var et par mand heroppe fra, der var gået over grænsen, da de var på orlov.

Jeg spurgte nu feldwebelen, om jeg da var helt "unabkömmlich" (uundværlig) i den tyske hær, for jeg havde ingen orlov haft i 20 måneder, men han svarede mig: »Du ved jo godt, hvad grunden er.« - »Ja,« sagde jeg, »men så længe jeg ingen orlov har haft, ved I jo ikke, om jeg vil forsøge at gå over grænsen eller komme tilbage igen.«... To dage derefter var jeg på vej hjem med

fjorten dages frihed plus rejsen frem og tilbage...« Og Arthur Schmidt vendte tilbage til sit 7. komp. i reg. 357!

Det lykkedes de allerfleste af rømningsmændene at komme godt over grænsen, især takket være lokale hjælpere med Karen Poulsen, »Pigen fra Kamtrup«, som den bedst kendte. En heldig gennemført flugt var dog også i nogen grad afhængig af grænsevagternes vilje til at se til den anden side.

Johan Meyer: »I Gram havde de en vagtmand fra Schlesien i kvarter (oktober 1917). Han kaldte mig ind til sig og sagde »Willst du nach drüben?« (vil du derover?)... jeg skulle blot den nat mellem kl. 2 og 4 være ved Lintrup, så skulle han nok sørge for resten. Men jeg sagde nej tak, for jeg var bange for, at tyskerne ville hævne sig på Mor og beslaglægge vor ejendom.«

Mange sønderjyder kunne kun få orlov til Flensborg, hvor de så måtte mødes med familien. Derved søgte de militære myndigheder at mindske risikoen for rømning. Det var heller ikke ualmindeligt med forsøg på at tvinge sønderjyder til at tegne krigslån som betingelse for orlov.

s. 41 øverst: »Auf einsamer Wache an deutsch-dänischer Grenze 1. Dez. 1915« står der på tavlen ved siden af den pelsklædte landstormmand med pibe og gevær på vagt ved Kongeåen nær Holt. Grænsesten nr. 59 kaster en sen eftermiddagsskygge ud over marken.

s. 41 nederst: Unge mænd fra Hygum sogn, som gik over grænsen for at undgå tysk krigstjeneste, fotograferet i Fæsted mose 1916. Fra venstre Niels Hesselbjerg, Chr. Dall, Peter Andersen, Harald Johansen, Iver L. Lycke, P. H. Poulsen, Aksel Dall, Karl Simonsen og Chresten Simonsen.

Folk fra grænseegnene havde gode muligheder for at flygte. Og de udnyttede dem i et vist omfang. Derfor blev krigstabet lidt mindre i disse egne. For Hygum sogn var det på 2,5 % af befolkningen. Aabenraa amt lå højest med 3,5 % og Haderslev lavest med 2,8 %. (Se også Sv. Falkner Sørensen: Faneflugt? 1989).

Sanitetstjenesten

Note Kreuz-Sammlung

zugunsten der freiwilligen Krankenpflege im Kriege

H. Lausten Thomsen fra Skærbæk var militærlæge: »I 1. verdenskrigs første tid havde ethvert tysk infanteriregiment seks læger, tre overordnede, hvoraf en var regiments- og de to andre bataillonslæger, og tre underordnede læger, ...jeg var indkaldt som underlæge til res. reg. 86 fra Flensborg. Bataillonslægen og altså min nærmeste foresatte var dr. Kock fra Haderslev, senere i Over Jerstal...

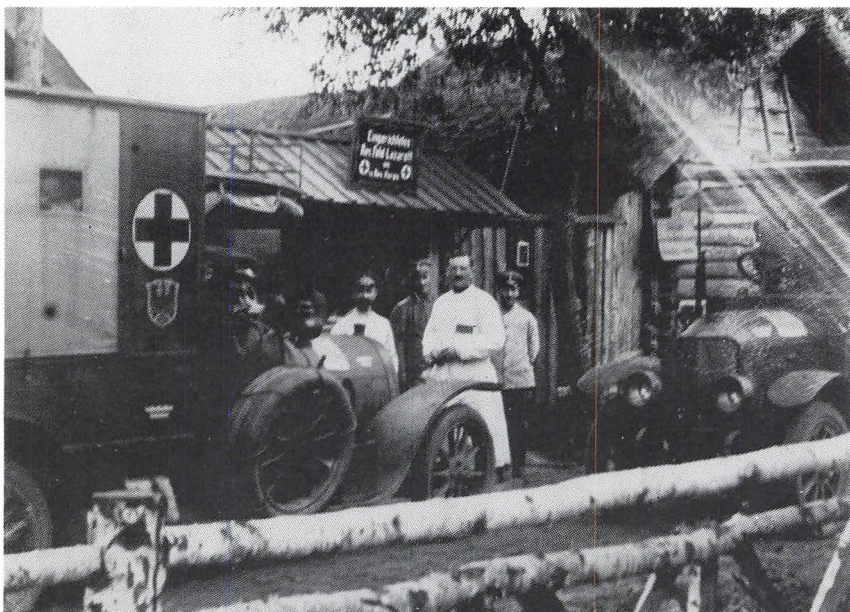
Medens lægerne ved selve fronten kun lagde de nødvendige forbindelser, standsede blod, satte forvridninger i led og søgte at standse smerter ved morfin-indsprøjtninger, foretoges der større operationer i feltlazaretter, de længst fremskudte og lettest flyttelige lazaretter i krigen. Dem sendtes de sårede og de syge først til... og kunne de ikke vende tilbage til deres

s. 42: Røde Kors-postkort til fordel for den frivillige sygepleje i krigen. En Florence Nightingale-skikkelse lyser velsignelse over to sårede foran sanitetsmanden og sygeplejersken. En krigsveteran hilser soldaterne, som drager i krig.

s. 43 øverst: Sanitetsvogn nr. 6, antagelig ved Le Mesnil øst for Reims. Vognen havde plads til fire bårer. »Hestene har vi med fra Flensborg«, siges det.

s. 43 nederst: Forbindsplads et sted på østfronten med en sanitetsvogn foran porten og Røde Kors-flag ved gavlen.

s. 44 øverst: Ambulancebil ved lazaret på østfronten. Bag bilen Hans Lorenzen, som var læge ved reg. 264, 2. batl. Senere blev han læge i Bov.

s. 44 nederst: Tre ambulancebiler under telt ved Verdun. Vognen til venstre har åbne bagdøre. Der er plads til fire sårede, det samme som i den hestetrukne sanitetsvogn.

s. 45: En gruppe letsårede uden for et feltlazaret ved Le Mesnil øst for Reims i 1915.

troppeafdelinger efter få dages behandling, sendtes de videre til krigslazaretterne, der lå i etappen, eller til reservelazaretter langt bag fronten...

Hvor kunne det ikke være et trist syn at sætte de lettere sårede i march mod nærmeste feltlazaret, humpende, med forbundne hoveder eller arme og udsat for at blive skudt eller hårdere såret, inden de nåede de

første mål. Det gik nu langt lettere, når sanitetskompagniernes og feltlazaretternes ambulancevogne kunne færdes hver aften eller hver nat...

Altid lurede dog den tanke i baggrunden: Målet for behandlingen er dog at sætte den syge eller sårede i stand til atter at kunne gå i kampen og udsætte sig for nye sår eller voldelig død. Den hele gerning kunne synes

lige så meningsløs som uundværlig; men alligevel har jeg aldrig været gladere ved at være læge end i krigen...«

Chr. Jepsen fra Bylderup gjorde tjeneste ved en sanitetskolonne ved Loretto 1915: »Sanitetskompagniet var indkvarteret i Lens. Klokkeren halv seks om eftermiddagen blev vi pakket på lastbiler, 40 mand på hver... Vi når vort første mål, et gammelt kloster. Skudt i grus. Her er vor forbindsplads. Vi skal hente de sårede fra skyttegravene, bringe dem hertil, hvor de får den første lægehjælp, og så skal vore sygevogne køre dem til Lens.

Vi var inddelt i hold på fire mand. Hvert hold havde en lang stang og et stykke teltdug til at bære de sårede i... Ud af byen.

Hurtigt over den farlige bakke, der konstant bliver beskydt... Nu er vi ved løbegraven... Vi skal vente, til man har anvist os, hvilken såret vi skal tage med. Nogle døde ligger oppe foran skyttegraven. Vi ligger og fryser...

Nu rammes en understand. To døde, en såret. Med besvær får vi den sårede frem. Han har fået et ben kvæstet og er såret i hovedet. Et nødforbind på og så af sted med ham. Han ligger i teltdugen. To mand bærer dugen i en stang. De andre to skal afløse... Blot vi var inde i løbegraven. En lyskugle! Det er lyst som om dagen. Vi står bomstille... sekunderne bliver som minutter. Endelig slukkes den. Af sted i fuldt trav... Den sårede stønner, når vi passerer hjørner-

ne i zig-zag-graven, og graven er næsten bundløs. Vi kaster os ned i pløret, når en granat eksploderer i vor umiddelbare nærhed. En hård omgang for den sårede...

I god behold er vi kommet tilbage til forbindspladsen. Så til Ablain. Tilbage igen. En halv times hvil. Så igen til Loretto. Man sveder næsten blod af anstrengelse. Skuldrene er næsten hudløse, og så har vi endda små sandposer under stangen...

Det er daggry... Der ligger mindst tyve sårede på gårdspladsen og venter på at blive afhentet... Nu kommer der en sygevogn... De hårdtsårede kommer først i vognen, et par op på bukken; nogle letsårede på trinbrættet...«

Arthur Thomas fra Frifelt

(reg. 202) lå i april 1918 ved Lens - La Bassé: Under et modangreb ved Festubaix »... blev jeg såret, fik en granatsplint i højre lår og en kugle gennem agterspejlet, så jeg faldt besvimet om. Jeg kom først til mig selv hen på eftermiddagen; solen stod lavt på himlen i vest, mens angrebet havde fundet sted om morgenen... Jeg kunne ikke røre mig, benet var meget medtaget og blødte stærkt. Jeg fik mig dog slæbt lidt længere tilbage og var så heldig at dumpe ned i et granathul, hvor der lå flere kamrater og blandt disse en sanitetssoldat, der kunne forbinde mig. Han gav mig så en indsprøjtning... jeg faldt hen igen og vågnede op på en forbindingsplads. Her blev jeg tilset af en læge, fik en seddel hæftet

på brystet og transporteredes så videre med feltbane...«

Arthur Thomas slap godt fra et ildoverfald undervejs, men transporten gik i stå. Det lykkedes ham dog at kravle ud til vejsporet og med en pioner-kolonne kom han igennem La Bas-

sé. Uden for byen blev han læsset af i vejkanthen, men var så heldig at blive samlet op af en sanitetsvogn. Den kørte ham til en »muggen lade«, hvor sanitetsfolk lagde forbindelse, og næste dag gik turen videre til krigslazarettet.

s. 46 øverst til venstre: *Behandling af såret på feltlazaret i maj 1917 ved reg. 264, som sammen med reg. 265 og 266 dannede en brigade under 80. res. div. Efter to år ved østfronten blev den forlagt til Frankrig i december 1916.*

s. 46 øverst til højre: *Engelsk soldat, som døde den 28. juni 1916 på krigslazaret nr. 123 i Roulers i Flandern, hvor Carl Helming fra Broager var sygepasser.*

s. 46 nederst: *Med hoveder og arme i bind foran feltlazaret nr. 3 ved 9. armé-korps i Frankrig, som omfattede de slesvigske og holstenske regimenter.*

s. 47 øverst: *Lazarettet her i birkeskoven lå ved østfronten. Billedet af barak 16's patienter er taget i påsken 1916 på reservelazarettet i Muskau. Nr. 3 fra venstre er Chr. Schmidt fra Agerskov.*

s. 47 nederst: *Reservelazaret III i Burgfeld ved Lübeck. Det er et ret stort anlæg med barakbygninger til de mange sårede, som krævede længere tids behandling. Postkoret er sendt den 18. juli 1917 til Tinglev.*

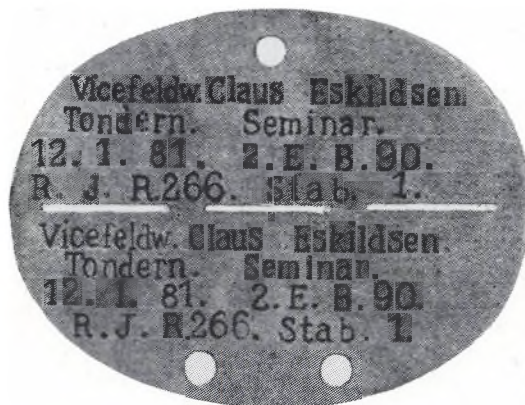

Faldne og savnede

»For at komme blot nogenlunde helskindet ud af krigens ragnarok, måtte man være udrustet med 95 % held, de resterende 5 % var erfaring.« Det er I. J. I. Bergholts vurdering i »Pligtens vej« (1969). Han havde selv begge dele. Men mange faldt kort efter at være kommet til fronten, før de nåede at lære de mest elementære forholdsregler.

H. J. Callesen (reg. 64) fortæller fra foråret 1916: »Om eftermiddagen kl. 3 skulle vi stille op på gaden foran huset, hvor feldwebelen boede, og hvor skrivevestuen fandtes. Der var meget at ordne efter de store tab, som kompagniet havde haft. Vi blev så udspurgt om, hvad vi vidste om den og den, om de var faldne eller taget til fange; der var så mange savnede. Det var ikke nemt at sige noget om, hvor de var blevet af. Der var jo så mange, som var blevet lemlæstede derude, uden at deres kammerater vidste det«

I begyndelsen af krigen blev de officielle tabslistor med dræbte, sårede og savnede trykt i landsdelens aviser, men den 1. december 1915 skriver H. P. Hanssen i sin dagbog, at »fra den kommanderende general i Altona har vi i dag fået ordre til, at vi kun må bringe tabslistor fra ét eller med særlig tilladelse fra højst to amter...«

Da det første år var gået regnedes med ca. 1100 faldne fra landsdelen (men næppe alle er med i dette tal). Efter andet krigsår var tabet øget til ca. 3200. Den 23. maj 1916 skriver Kresten Andresen (res. reg. 86): »Der er vist falden en stor mængde nordslesvigere igen i den sidste tid; det er sørgeligt. Det vil komme til at føles betydeligt efter krigen. Hvor vil der ikke savnes mange kendte ansigter, og slutningen er jo langt fra endnu, hvad ofrene angår. De sidste krigsuger vil blive ualmindelig blodige.« Den 8. august blev han selv meldt savnet.

Ved krigens slutning mente man, at krigen havde kostet ca. 6000 nordslesvigere livet. I dag betragtes ca. 5300 som det nærmeste, man kan komme et eksakt tal. Et samlet tab på ca. 5300 personer svarer til ca. 100 faldne hver måned krigen igennem. Mellem hver femte og sjette indkaldte soldat vendte ikke hjem. Disse mænd i deres bedste al-

der udgjorde 3 % af befolkningen i landsdelen, og tabet blev føleligt i mange år.

De fleste, omkring 70 %, faldt på vestfronten. Omkring 20 % døde på østfronten, mens resten faldt andetsteds eller døde i fangeleje og på lazarettet. Særligt store var de nordslesvigske tab i sept.-okt. 1914 (Marne-slaget), i sommeren 1915 (bl. a. Moulin) i juli-sept. 1916 (Somme) og i marts-april 1918 (forårsoffensiven).

Dødsbudskabet til hjemmet kunne komme med et brev fra kompagnichefen, fra en kammerat eller indirekte i form af returnerede breve. Ofte lød meddelelsen på »savnede«. Det kunne betyde, at vedkommende var taget til fange, men lige så ofte, at han var faldet uden at efterlade sig spor. Uvisheden var tung at bære.

Navneforvekslinger forekom som i Jørgen Mathiesens tilfælde. Han og en anden alsinger af samme navn stod i samme regi-

s. 48: Claus Eskildsens identitetstegn som vicefeldwebel ved reserve infanteri regiment 266's stab. Det er en zink- eller jernplade med navn, fødselsdato og hjemsted samt den enhed, han er indkaldt til og den, han gør tjeneste ved. Når en soldat faldt, brækkede man den nederste del af og afleverede den på kompagniets skrivestue.

s. 49 øverst: Reg. 86's første kirkegård i slugten ved Moulin. Den lå ca. 600 meter bag frontlinien ved »Sønderborg«-vejen (se kortet s. 14). Billedet må være taget marts - april 1915, før de store tab i juni.

s. 49 nederst: En kammerat begraves, antagelig ved Moulin i forsommeren 1915. Ved den åbne grav otte helt unge soldater, en befalingsmand og feltpræsten(?).

ment: »Vi havde sluttet os sammen... men da jeg kom tilbage fra min rædselsnat... var han faldet... Stor var dog også bestyrrelsen, da de derhjemme i aviserne så mit navn blandt de faldne...«

De, der faldt, blev begravet hurtigst muligt. Ofte måtte det ske med flere soldater i samme grav. ID-mærker og værdisager kom til kompagniet. Hvor det kunne lade sig gøre, blev de faldne begravet på feltkirkegårde, for senere at blive flyttet til større kirkegårde, hvor gravene blev forsynet med enkle træ Kors fremstillet efter ID-mærket. Claus Eskildsen (reg. 266) besøgte den 23. marts 1917 en sådan kirkegård ved Sallaumines nær Lens (se kortet s. 14). Her

var samlet faldne fra 9. reservekorps og dermed mange nord-slesvigere i reserve-regimenterne 86 (Flensborg), 84 (Slesvig) og 31 (Altona) samt reg. 163 (Neumünster).

I byen Nampcel, hvor sønderjyske regimenter holdt fronten ved Moulin-sous-Touvent i lange perioder, findes 6574 enkeltgrave og en fællesgrav med 4750 uidentificerede. Trækorsene er i de senere år udskiftet med natursten, et arbejde organiseret af den tyske krigergravsorganisation.

Den sønderjyske soldaterkirkegård i Braisne, ca. 20 km øst for Soissons, blev indviet den 15. juni 1924. Her hviler 79 sønderjyder, som før lå begravet der, hvor de faldt, i et hegn, i en

Paa Slagmarken i .....
faldt den 26. Jull min kære
uforglemmelige Mand og mine
7 smaa Børns gode Fader,

Paul Clausen,

i en Alder af 33 Aar.

Dette bekendtgøres herved for
Slægt og Venner.

Herren er min Tillid og Styrke
i min dybe Sorg.

Stepping Mark, d. 5. Aug. 1916.
Christine Clausen, f. Rathgen
og Børn. 2600

En Sørgegudstjeneste afholdes
Søndagen den 13. August,
Eftermiddag Kl. 3 i Stepping
Kirke.

s. 50 øverst: Soldaterkirkegård længere bag fronten med en slags mindemur for faldne 1914-15. På et par af korsene ses navnene Andr. Carstensen, faldet 23. december 1914 og en Ketelsen fra res. reg. 86.

s. 50 nederst: Dødsannonce i Dannevirke den 8. august 1916.

s. 51: Forbindsplads ved Affenberg på den yderste del af vestfronten ved kanalkysten syd for Ostende. De mange kors på den midlertidige gravplads taler deres tydelige sprog.

skov, på en mark eller ved alfarvej.

Enkelte faldne sønderjyder kom hjem. Det gjaldt for Peter Rytz fra Brændstrup, faldet 25. marts 1916 i Rusland. Hans kammerater havde sørget for, at han blev indsvøbt i vandtæt stof og begravet på en kirkegård. På graven satte de et kors af birketræ med hans navn og data skåret ind på en træplade. Hjemsendelsen blev formidlet af et tysk bureau og kostede 1250 mark, korset kom med hjem og stod over graven på Rødning frimenigheds kirkegård i mange år.

Anders Schmidt fra Faurholm, selv hjemsendt efter at have mistet en arm, var to gange med til at hente en falden

hjem. I januar 1917 i Villers-St. Christophe talte de med den underofficer, som havde med gravforvaltningen at gøre. Deres papirer blev efterset, og han stillede diverse spørgsmål om familieforhold m.v. Da han hørte, at faderen til den faldne var med for at hjemføre sin søn, var der ingen problemer. Det viste sig nemlig, at der ofte kom sørgende folk i lange sorte klæder, som, når man gik dem nærmere på klingen, viste sig at komme fra noget, der kaldte sig »lig-transportelskabet«. Disse herrer havde underofficeren svært ved at tage.

s. 52 øverst: Ved Knud Eriksens grav på den sønderjyske kirkegård i Brainsne 1924. Han var fra Marstrup og faldt den 12. august 1916, 25 år gammel. I baggrunden franske soldatergrave.

s. 52 nederst til venstre: Blandt lutter trækors står gravstenen over Jørgen M. Andersen fra Uldal, faldet 6. juni 1918. Den 27. juli blev billedet af hans gravsted sendt til hjemmet.

s. 52 nederst til højre: Richard Andresen kom ikke hjem, men gravstenen på Aabenraa kirkegård står som et fælles minde.

s. 53: »Vi skal også give vort liv for vore brødre.« - Sådanne mindeblade blev sendt til de faldnes efterladte med en standard-skrivelse, som udtrykte deltagelse i sorgen og anerkendelse af den faldnes pligttro-skab. I nogle hjem hang mindebladet i ramme på væggen (Mål 50 x 40 cm).

Wir sollen auch unser Leben
für die Brüder lassen

1. Joh. 3. 16.

Zum Gedächtnis des **Musk. Karl Jensen.**
1. Komp. des **Instr. Regts. Bremen** (1. Hans) Nr. 75.
Er starb fürs Vaterland
am 24. April 1917.

Wilhelm
R.

E. Doepler, d. J.

Krigsfanger

Henved 4000 nordlesvigere må have været i fangenskab under krigen. Det nøjagtige tal kendes ikke. De fleste af dem sad i franske og engelske fangelejre. I Rusland var der antagelig ca. 300. Også i Rumænien, Marokko, Ægypten og Japan sad der sønderjyder. De første blev taget til fange ved Marne i september 1914 og kom til at tilbringe næsten 4 1/2 år i fangelejre. For andre, som Peter Clausen fra Lundsgårdsmark, skete det i krigens sidste uger.

Professor Paul Verrier i Paris, som havde en levende interesse for danske og nordiske forhold, begyndte meget tidligt at arbejde for bedre vilkår for de fangne sønderjyder. I Danmark fik han en ivrig samarbejdspartner i gymnastikdirektør N. H. Rasmussen, København. Arbejdet koncentrerede sig om at finde frem til sønderjyderne, at få oprettet særlige lejre til dem og at få en korrespondance i gang, som kunne hjælpe med til at holde modet oppe.

De sønderjyske krigsfangelejre i Aurillac, Feltham og Jurjef-Polskij blev resultatet. Og N. H. Rasmussen fik kontakt med ca. 2200 dansksindede sønderjyder, skrev til hver enkelt og sørgede for, at der blev skabt forbindelse, dels til deres hjem, dels til danske »adoptivforældre«.

Frankrig

Her kom sønderjydernes fangelejr til at ligge i byen Aurillac i det sydfranske landskab Auvergne. Dens officielle navn var »Depôt special des prisonniers de guerre. Aurillac (Cantal) France.«

Chr. Høeg fra Sdr. Sejerslev (reg. 163), som blev taget til fange den 19. september 1914, kom først i en fængsels-fangelejr. Her fik han kort før jul besked om, at han skulle overflyttes til en særlig lejr. Han ankom til Aurillac den 2. maj 1915: »Om eftermiddagen blev jeg sat til at stoppe halmmadrasser. 28 fik jeg fra hånden. Så der var håb om, at der kom flere til. Og ganske rigtigt, i de følgende dage kom den ene efter den anden rejsende til, som forstod mit »Go'daw«! Men jeg var altså den første... til at modtage alle mine sønderjyske kammerater.«

Hans Petersen fra Broager (reg. 86) blev fanget ved Moulin i juni 1915 og kom til Aurillac i oktober. Hans bog »Fire år i fransk fangenskab« (1925) giver en god beskrivelse af lejrlivet. Andre fanger har berettet om deres oplevelser i fangenskab i »Aurillac-bogen« (1936-37).

Efterhånden samledes mellem 600 og 700 sønderjyder i lejren. Navnene på de fleste af dem findes i »Aurillac-tidende«

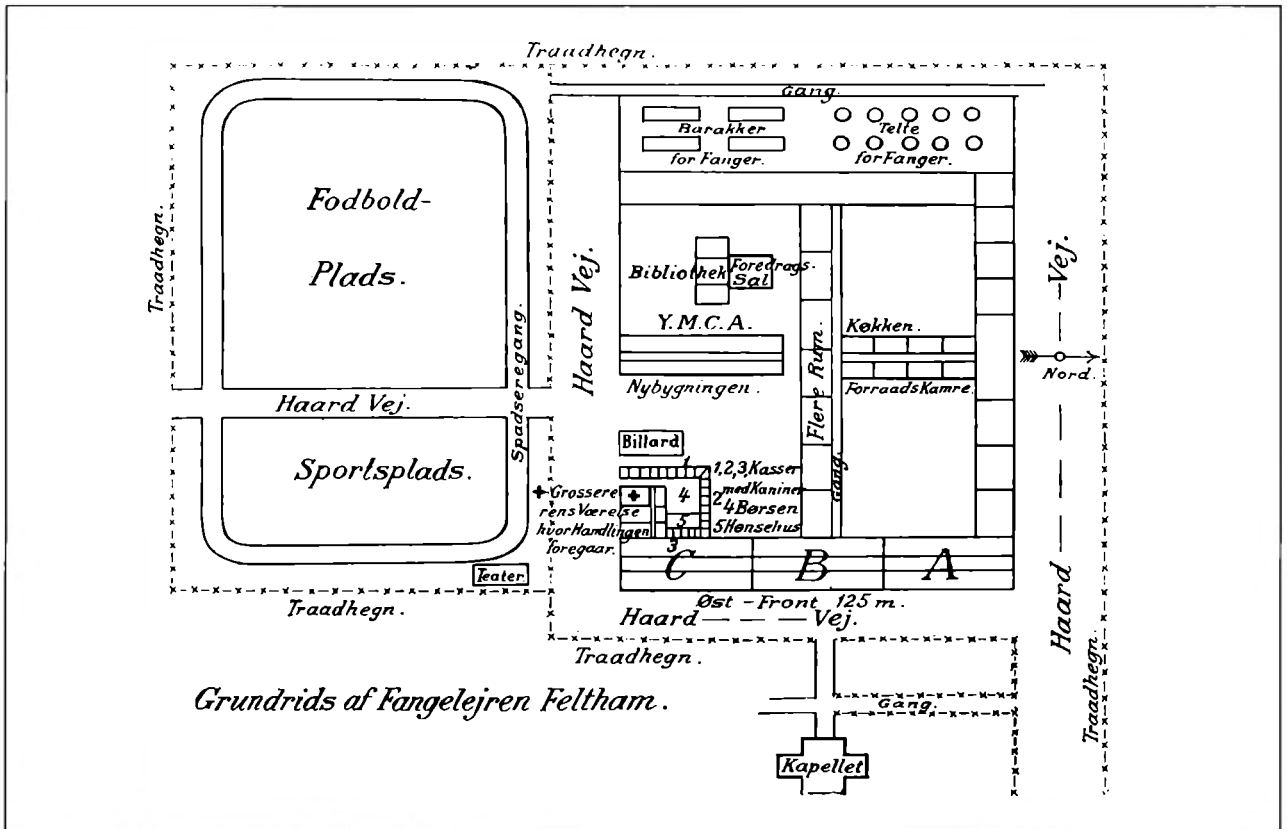
1. årg. (1920). I starten var alle fangerne samlet i den tidligere skole, men efterhånden blev de i små hold udstationeret hos egnens bønder som arbejdskraft.

Den fange, som fik størst betydning for kammeraterne, var den senere biskop H. Fuglsang-Damgaard. Han skriver: »... en krigsfanges skæbne er uhyre ensformig. Livsmodet kan let knækkes, og også hos os kom vi til at kende begrebet krigsfangepsykose. Der var brug for meget opmuntring...«

s. 55 øverst: *Fra en fransk krigsfangelejr ved Meuse. De tyske soldater bærer et PG på jakken: Prisonnier de guerre, krigsfange. Frederik Møller fra Tinglev sidder bag den lille pige midt i »Sangforeningen Hjemlandstoner«.*

s. 55 nederst: *Morgenandagt i Aurillaclejren med pastor N. A. Jensen, som blev lejrpræst i oktober 1915. Fra sommeren 1916 var der kun få sønderjyder i selve lejren, efterhånden som de fleste udstationeredes hos bønderne i omegnen. Pastor Jensen vendte derfor hjem, men rejste i april 1917 til Rusland for at hjælpe fangerne her.*

s. 56 øverst: Militærfanger fra Feltham 1916, ialt 38 mand med pastor Troensegaard-Hansen i midten.

1. række fra venstre: L. Jørgensen, V. Feddersen, M. Andersen, S. Petersen, A. Rattenborg, Troensegaard-Hansen, C. Christiansen, H. Mastrup, E. Lercke, P. Jensen, J. Andersen, H. Behrendt;

2. række: A. Ravn, P. Petersen, P. Bernsen, S. Petersen, H. Birk, H. Fogh, K. Kudsk, H. Jørgensen, S. Krab, P. Bang, P. Jessen, P. Schmidt, M. Schmidt, N. Schmidt, G. Mygind, N. Ohlsen;

3. række: F. Bekke, S. Sinnbeck, S. Mathiesen, L. Friedrichsen, A. Bertelsen, R. Evald, C. Petersen, H. Jespersen, R. Harloff, B. Konstmann, A. Beier.

s. 56 nederst: Grundplan over Feltham-lejren (Efter Petersen-Pauli: Sønderjyder i fangelejren Feltham. 1920).

England

I sommeren 1915 søgte den danske sømandspræst i Newcastle, E. Troensegaard-Hansen, efter sønderjyder i de forskellige fangelejre for at få dem samlet i en speciel lejr. Men først i foråret 1916 lykkedes det at få dem flyttet til Feltham midtvejs mellem London og Windsor. Den 6. april rykkede fire sønderjyder ind i lejren, som var et tidligere drengehjem. Med korte mellemrum kom der flere til, så gruppen kom op på ca. 75 medlemmer. Heraf var de 40 civile internerede.

Hver anden uge holdt pastor Troensegaard-Hansen eftermiddagsmøder, »hvor bl. a. de navne på fangne sønderjyder blev oplæst, som præsten havde fundet blandt de tusinder... af fanger, som efterhånden fyldte »Prisoner of War Information Bureau«'s lister. Her blev det så bestemt, hvem der skulle sendes bud efter...«

Fra foråret 1917 var der stor tilgang, og den 30. november husede Feltham 265 sønderjyske fanger. Tallet nåede i løbet af 1918 op på knap 400. Så det var langt fra alle sønderjyder, som nåede til Feltham. Ligesom heller ikke alle i Frankrig nåede til Aurillac.

Rusland

De vanskeligste vilkår havde hjælpearbejdet i Rusland. Fangelejrene lå spredt, ofte i Sibirien som Dauria to dages togrejse øst for Baikalsøen (her var Chr. Hansen, Hjerndrup, i vinteren 1915-16) og Nikolsk Ussurisk, 200 km fra Vladivostok, hvor Chr. Lorenzen, Blansskov var december 1915-april 1916. Samtidig var de administrative forhold ret umulige.

Ikke desto mindre fik man i december 1915 oprettet en særlejr i Pawlowo-Possadskij øst for Moskva. Den senere så bekendte Fritz Clausen skrev den 6. februar 1916 til N. H. Rasmussen: »Vi er endnu blot 23 danskere her. Sammen med os kom en vældig transport holstenere, mecklenborgere, ja endogså rhinlændere samt 17 hjemmetyskere hertil... Holstenerne osv. fik vi straks ekspederet tilbage til Sibirien igen, og hjemmetyskerne, der var forarget derover, rejste frivillig bagefter, efter at have mærket, hvordan tonen ville blive her.«

I oktober 1916 flyttede 40 sønderjyder fra Pawlowo-Possadskij til Jurjef-Polskij, en by på 10000 indbyggere, ca. 200 km nordøst for Moskva. Men der kom ikke mange til, og de sidste sønderjyder forlod lejren den 15. august 1918.

Fra september 1916 var der 23 sønderjyder i en lejr ved Sarapol, nær floden Kama, en biflod til Volga. Her fik de i maj 1918 besøg af pastor N. A. Jensen, som gjorde et stort arbejde for Ruslandsfangerne.

Chr. P. Christensen: Otte mand savnet (1938) og Mathias Høeg: Jeg har ikke flere patroner (1943) skildrer begge, hvordan det gik de 19 sønderjyder fra reg. 223, som blev taget til fange af russerne i Galizien den 30. august 1915: »I de timer, hvor jeg lider mest under dette forbandede levned... da er det, som om jeg må skrive. Ingen hører vore suk og klager, ingen de fortvivledes råb. Jeg skriver det nu, måske læses det bagefter, måske er det på den måde, at sandheden om fangenskabets engang vil nå frem.« (Mathias P. Høeg).

En fortegnelse over 187 forhenværende fanger i Rusland findes i H. C. Clausen: Kejsersinde Dagmar (1991).

s. 58: Seks sønderjyske krigsfanger i Rusland, muligvis fra gruppen i skovlejren ved Sarapol. Bagest fra venstre Nicolai Jensen, Spandet, Skøtt, Skibelund, og Peter Petersen, Bov. Forrest Hans Hansen, Sønderborg, Post, Spandet, og Aabling, Skærbæk.

Hjemkomst

Våbenstilstanden den 11. november 1918 betød ikke, at krigsfangerne straks blev sendt hjem. Dog var enkelte, som havde været i fangenskab siden krigens begyndelse, blevet udvekslet i efterårets løb.

Det store flertal af sønderjyderne kom med skibe til Danmark. Fra Feltham kom de første med DFDS' »Primula« til København den 15. marts 1919, og fra Aurillac kom 314 mand med »Sct. Thomas« fra Dunkerque den 31. marts. Professor Verrier var med om bord. Imidlertid var det kun en lille del af krigsfangerne, som kom hjem med disse første transporter i marts-april. Der sad endnu mange rundt omkring, hvis adresser ikke havde været kendt. Der blev imidlertid arbejdet intenst for at samle disse fanger. Fra juli 1919 var det en af opgaverne for det midlertidige ministerium for sønderjyske anliggender.

Der kom stadig skibe til danske havne, bl.a. til Randers den 13. juli og Vejle den 23. juli. Ialt tog hovedstaden og 18 provinsbyer imod 32 transporter med tilsammen 5442 sønderjyske krigsfanger, en del af dem fra syd for den nuværende grænse. De sidste krigsfanger vendte hjem i begyndelsen af 1920.

De første krigsfanger fra Aurillac kom til København den 31. marts 1919 med ØK's »St. Thomas«. Ialt 314 sønderjyder med franske huer. Inden de gik fra borde, fik de hver et armbind med det danske flag. På bagsiden stod der: »Sønderjyske broder! Velkommen! Du bliver indkvarteret i et godt dansk hjem. Hold dig til kvarterhjemmet. Vogt dig for dårligt selskab og for storbyens fristelser. Kommer du i en eller anden forlegenhed, så henvend dig trøstigt på Den sønderjyske Fonds kontor, Laxegade 7.« (H. Fuglsang-Damgaard: Fra skyttegrav til bispestol. 1975. s. 78).

»St. Thomas« ankom til Aalborg den 3. juli 1919 med 338 sønderjyske krigsfanger fra Feltham. Mange af sønderjyderne havde kun været i lejren i kort tid og kom fra fangelejre i Skotland, Belgien og Frankrig.

Krigsinvalider

»Danmark, der så lykkeligt undgik krigens rædsler, vil pludselig blive stillet ansigt til ansigt med et stort antal enker og faderløse efter de ca. 6000 faldne, der led døden for et fædreland, der ikke var deres. I anden række møder vi invaliderne, der har mistet lemmer, syn eller hørelse, men dog endnu kan medvirke i deres egen kamp for tilværelsen, når de blot oplæres i andre erhverv, der passer bedre for vanføre og lemlæstede medborgere.« Med bl. a. dette opråb som grundlag blev »Den sønderjyske fond« stiftet den 7. december 1918. Organisationens opgave var primært at hjælpe krigsinvaliderne. Komiteen fik overladt den tidligere marinekaserne i Sønderborg, hvor krigsinvalideskolen havde til huse 1920-25 med hospitalsafdeling, bandageri og skole/værkstedsafdeling. Fonden blev nedlagt i 1957 efter at have indsamlet 15,5 mill. kr.

Men det var naturligvis i første række staten, som måtte sørge for krigsinvaliderne og de faldnes efterladte. I 1920 drejede det sig om 2674 invalider og 1506 enker, 3142 børn og 346 forældre eller bedsteforældre. Der var et udbredt ønske om at skabe så gode vilkår som muligt for de krigsramte. I 1940 modtog eksempelvis de gifte

100 % invalide og de krigsblinde 3780 kr. om året, og en 2/3 invalideret fik 1920 kr. årligt.

Problemer kunne opstå, når graden af invaliditet skulle fastlægges, og især når det skulle afgøres, om alvorlig sygdom eller død i tidlig alder kunne være følger af krigsskader. For mange var de psykiske eftervirkninger måske de værste og de vanskeligste at få anerkendt.

P. Marcussen skriver: »... et eller andet i os havde fået en fuldtræffer, var kommet i uorden, så vi mere eller mindre var blevet uskikket til at leve et normalt borgerligt liv. Nogle overvandt ret hurtigt denne tilstand; andre har måttet kæmpe med den i årevis, og der er ingen tvivl om, at meget af den uro, der til tider har præget udviklingen i vor sønderjyske hjemstavn siden 1920, står i forbindelse hermed.«

Krigen med dens rædsler vedblev for invaliderne og de faldnes efterladte at være tilværelsens baggrund. Det er ikke let at bære krigens kors for hver livets dag, der går. Efterhånden som 1914-18 kom på afstand, blev mindet om de faldne kammerater mere levende, og for enkerne uddybedes blot savnet, når alderen og ensomheden meldte sig. (Svend Thorsen).

Bedes støtte mig ved Køb af dette Kort. Efter Krigen faaet et daarligt Ben. Jeg deltog 3 Aar i Verdenskrigen, Sønderjyden Brüggmann

s. 60: Sønderjyden Brüggmann udgav flere postkort som dette med pris efter behag. Måske har Brüggmann kun fået tildelt en beskedent pension eller slet ingen, da han først efter krigen har fået et dårligt ben. Andre veteraner udgav små hæfter, således G. Lutze, som skriver: »Det er mit håb, at jeg ved salget af dette lille hæfte kan tjene til livets ophold...« (G. L.: Krigserindringer. 1937).

s. 61 øverst: Sidste nummer af bladet Krigsinvaliden. Medlemsblad for sønderjyske krigsbeskadede og faldnes efterladte.

s. 61 nederst: Soldater under genoptræning i en barak på et lazaret, antagelig i Flensborg. »Der er ikke gjort noget ved mig endnu«, skriver Anders til sin søster den 12. maj 1917.

Krigs=Invaliden

Medlemsblad

for Foreningen for sønderjydske Krigsbeskadede og Faldnes Efterladte

Nr. 4

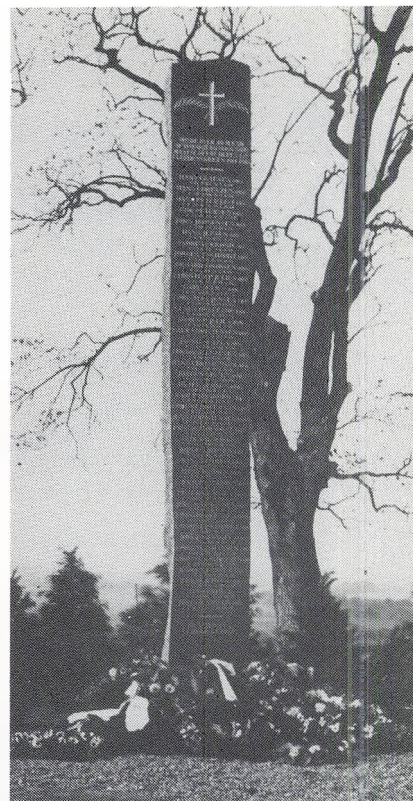
December 1981

58. årgang

Mindesmærker

s. 62 øverst: Mindestenen på Havnbjerg kirkegård på Als: »Minde over 49 Mænd af Hagenbjerg Sogn, som maatte ofre Livet i Verdenskrigen 1914-18«. Obeliskens er 5 meter høj og udformet af sten- og billedhugger H. Iversen, Sønderborg.

s. 62 nederst: Mindesmærket ved Skt. Nicolai kirke i Aabenraa er udført af billedhuggeren Johs. Bjerg. På bronzerelieffet står dødens engel mellem to soldater. Den dansk-tyske symbolik understreges på soklen: »Unsern gefallenen Söhnen 1914-1918 Vore faldnes minde«.

s. 63: Afsløring den 21. nov. 1921 af mindestenen for de faldne på Havnbjerg kirkegård. Sogneboerne står i en halvkreds foran den tildækkede sten. Med ryggen til provst Thyssen (ved stenen) og pastor Clausen.

På kirkegårdene i fire ud af fem sogne i Nordslesvig står der en mindesten for de faldne i 1. verdenskrig. De øvrige sogne har sat en mindetavle op inde i kirken. Tavlerne findes især i Haderslev vesteramt og Tønder amt.

I Broager er mindesmærket udformet som et større anlæg med to rækker sten omkring en høj. På hver sten et navn, med faldne brødres navne på samme sten. Mange sten er hentet på markerne til den gård, som den faldne stammede fra. To familier mistede hver fire sønner og to andre hver tre sønner. I alt 190 navne, det største antal faldne uden for købstæderne.

Mindestenene på de sønder-

jyske kirkegårde er meget forskellige i udformningen, fra det meget enkle til det meget baste. Mange steder har man valgt en granitsten, som blot har fået en let bearbejdning. Andre steder ses en mere klassisk form, som obelisk eller lignende. Ofte har kunstnere medvirket.

De fleste af mindesmærkerne blev rejst 1920-22, de første allerede i pinsen 1919 (Vonsbæk og Aastrup). Abild, Ravsted, Rise og Haderslev har både et dansk og et tysk mindesmærke. De blev overalt rejst for frivillige bidrag. Så sent som den 15. juni 1966 afsløredes i Augustenborg en sten: »Kammerater til minde, faldne i krigen 1914-18. Guds fred med vore døde.«

I Marselisborg-mindeparken i Aarhus indviede man den 1. juli 1934 et stort cirkulært monument over de danske ofre i 1. verdenskrig. I mindemuren er indhugget 4140 navne, omkring 3900 af dem er faldne dansksindede sønderjyder. De øvrige er danskere, som faldt på fransk, engelsk og amerikansk side. Monumentet er opført af sandsten fra Verdun-egnen.

En komplet fortegnelse over navnene er tilgængelig på landsarkivet i Aabenraa og museet på Sønderborg Slot. Den foreløbige »Fortegnelse over indkomne navne til monumentet i Marselisborg mindepark... « (1932) omfatter kun ca. 2700 navne.

Litteratur

DSK = DSK-årbøger, udgivet 1941-71 af dansksindede sønderjyske krigsdeltagere, med erindringsstof fra 1914-18.

- s. 4: Hans Falkenberg i Hist. årbog for Rødding komm. 1983, s. 34-36; Peter Frank i DSK 1965, s. 86-98; Chr. Lassen i Da den store verdensbrand antændtes (1924).
- s. 6: H. P. Hanssen: Fra krigstiden, I (1924); Peter Frank i DSK 1966, s. 79ff.
- s. 7: H. Petersen: Et år i krig (1920); Andreas Jensen i Sø. Månedsskrift 1932/33 s. 65-75, 81-91.
- s. 8: Asmus Asmussen i DSK 1944, s. 27-28, 31; K. Tastesen: En sønderjysk soldat (1924).
- s. 10: Jeppe Østergaard i To faldne brødre (1931).
- s. 11: Sønderjyske soldaterbreve (1915) s. 92-93.
- s. 12: Krestens breve (1919); H. Petersen: Et år i krig (1920).
- s. 14: W. Jürgensen: Das Füsilier-Reg. Königin Nr. 86 (Berlin 1925); Søren Petersen i DSK 1960, s. 26-51.
- s. 16: C. Eskildsen: Østfront - Vestfront (1929).
- s. 18: Peter Østergaard i To faldne brødre (1931); Hülsemann: Das Inf.-Reg. v. Manstein. Nr. 84 (Berlin, 1922); W. Jürgensen (se s. 14).
- s. 21: H. C. Brodersen: I ildlinien (1933); N. A. Christensen i DSK 1951, s. 24-28.
- s. 22: C. Eskildsen: (se s. 16); Thorvald Dau i Sø. Årbøger 1930, s. 1-40.
- s. 24: Th. Lorenzen i DSK 1950, s. 27-28; P. Poulsen: Til kamp, til kamp (1923).
- s. 29: Matthias Møller i DSK 1944, s. 116-21.
- s. 30: C. Eskildsen: (se s. 16).
- s. 33: Jens Andersen i DSK 1968, s. 35; Hülsemann (se s. 18).
- s. 34: W. Jürgensen (se s. 14); Matthias Møller i DSK 1941, s. 89-94; P. Poulsen: Til kamp, til kamp (1923); C. Eskildsen: (se s. 16).
- s. 36: Theodor Duus i Sønderjyske soldaterbreve (1915) s. 40-41; Chr. Stöckler i Chr. P. Christensen: Kejserens sidste kaperkrydser (1934).
- s. 37: L. F. i DSK 1943, s. 49-51; Nis Kock i Chr. P. Christensen: Sønderjyder forsvare Østafrika (1937); Nis Jacobsen: Under Dannebrog til tysk Østafrika og Indien (1940).
- s. 38: Nis Nissen: Flugten fra Sibiriens fangeleje (1926);
- s. 40: Arthur Schmidt i DSK 1971, s. 122; Johan Meyer i DSK 1970, s. 122.
- s. 42: H. Lausten Thomsen i DSK 1944, s. 63-66.

- s. 44: Chr. Jepsen i DSK 1957, s. 94-98.
- s. 45: Arthur Thomas i DSK 1969, s. 117.
- s. 48: H. J. Callesen: Krigen som jeg så den (1925); H. P. Hanssen: Fra krigstiden, I (1924); Krestens breve (1919); J. Mathiesen: Krigen ansigt (1933).
- s. 50: C. Eskildsen: (se s. 16).
- s. 51: Peter Rytz i Brændstrup-bogen (1980); Anders Schmidt i DSK 1971, s. 52.
- s. 54: N. H. Rasmussen i Sø. Årbøger 1960, s. 41-80; Chr. Høeg i DSK 1947, s. 31-35; H. Fuglsang-Damgaard i Haderslev Stiftsbog 1968.
- s. 57: E. Troensegaard-Hansen i Feltham - mindebogen (1921); Fritz Clausen i Bent Rasmussen: I gerning og sandhed (1927).
- s. 59: Jydske Tidende 24.9.1978 (H. C. Clausen).
- s. 60: Sø. Månedsskrift 1989, s. 3-10; P. Marcussen i DSK 1941, s. 62-64; Sv. Thorsen: Fyrre år med Danmark (1960).
- s. 62: Sprogforeningens Almanak 1928-33.

Litteratur i øvrigt

Breve til hjemmet fra sønderjyske soldater. Ved Martha Ottosen. 1917.
E. Christiansen: Du kan, du må og skal. Flensborg, 1923.
Th. Dinesen: Pligtens tunge bud. 1978.
E. Erichsen: Den tavse dansker. 1916 (roman). Feltbreve fra en vesterbo (H. Lausten Thomsen). 1915.
T. Filskov: Seks år for Rachel. 1934.
Th. Kaufmann: Med håb i mørket. 1967.
P. Madsen: Dagbog... 1917-19 på vestfronten. 1986.
J. Reiff: Gennem skyttegrave. 1929 (roman).
V. Rørdam (red.): Sønderjyden Mikael Stefensen. 1918.
Sønderjyske Årbøger 1928-29, 1930 og 1934: I krigens vold I-VIII.

Billedkilder

Lokalhistoriske arkiver:

Augustenborg 44 n, 59 n.
Broager 22, 31 ø, 46 øh.
Christiansfeld 12, 15, 18, 19 ø, 42.
Hygum 41 n.
Hørup 31 n.
Lysabild 32 n, omslag B.
Løgumkloster 25 n.
Nordborg 51, 62 ø, 63.
Skærbæk 52 nv.
Sønderborg 34.
Tinglev 17 n, 47 n, 55ø.
Tønder 23 n, 28 n, 38 n.
Varnæs 13 ø.

Historiske samlinger for Sønderjylland
14 øh, 21 n, 23 ø, 41ø, 44 ø, 46 øv, 52ø, 52 nh,
53, 55 n, 56 ø, 59 ø, 60, 62 n.
Museet på Sønderbog Slot 13 n, 21 ø, 24, 27 n, 32 ø, 33, 43 ø, 45.

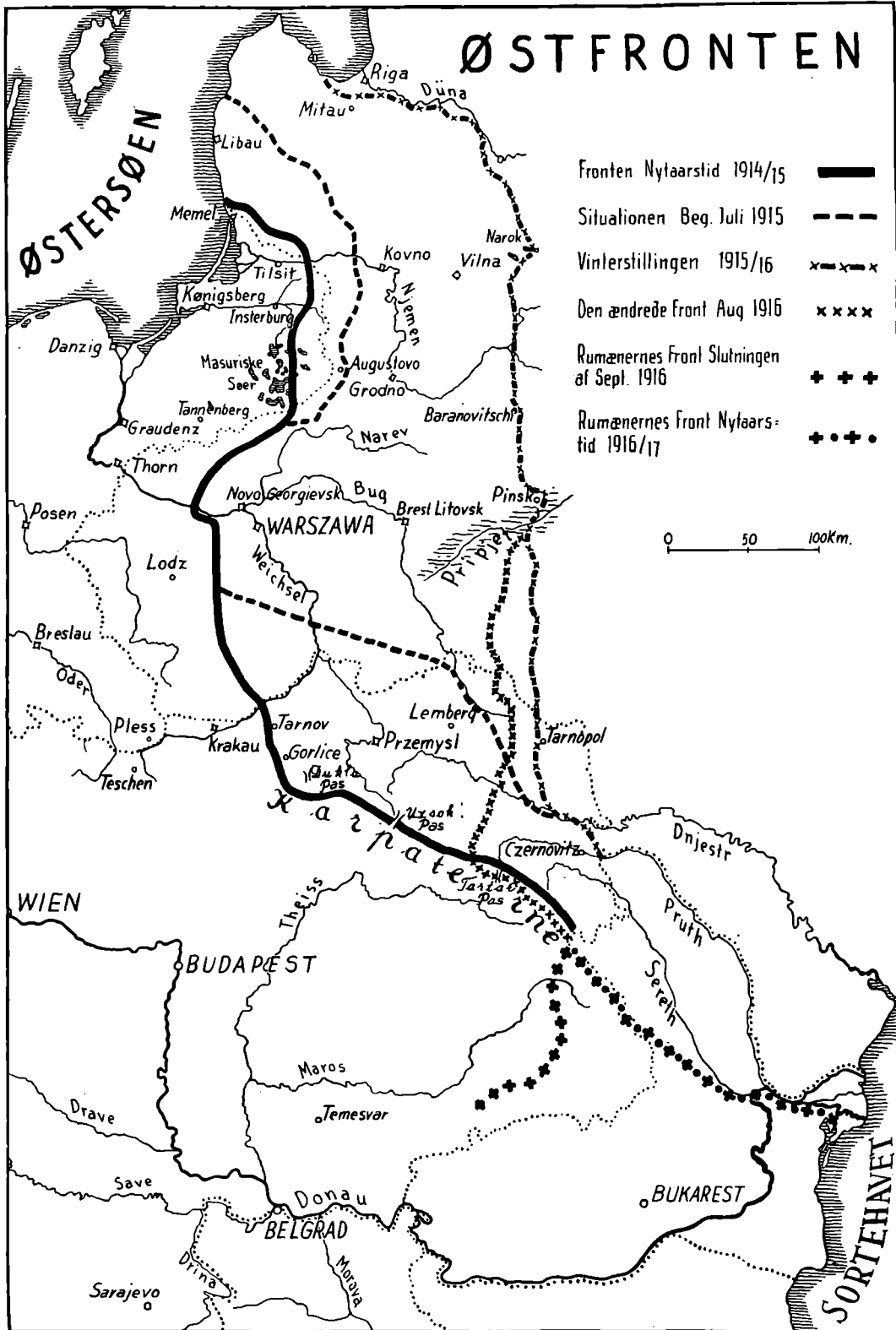
Privatsamlinger:

J. Bendorff, Tønder: 5 ø, 20, 25 ø, 37.
Sv. Christophersen, Rødding: 27 ø, 38 ø, 39.
Th. Moshage, Løjt: 58.
N. Selmann, Gram: 11, 29.
Forf.: Omslag F, 5 n, 8, 9, 16, 17 ø, 19 n, 26, 28 ø, 35, 36, 43 n, 46 n, 47 ø, 49, 50 ø, 61 n.

Fotografer

(kun kendt i få tilfælde)
Chr. Christophersen (Rødding): 27 ø, 38 ø, 39.
Dieckmann, Tinglev: 47.
A. Greite, Hamborg: 49.
Kühlewint, Königsberg: 16, 17 n.
I. Köppen, Hamborg: 13.
Ravnsgaard (Christiansfeld): 15, 19 ø.
Thomas Svendsen: 23 ø.
S. Sørensen, Vamdrup: 41 ø.
Vogelsang: 11.

ØSTFRONTEN

Omkring 30.000 sønderjyder deltog i 1. verdenskrig som tyske soldater. De fulgte »pligtens tunge bud« for ikke at miste retter til hjemstavnen. Over 5000 af dem faldt i krigen, og mange af de hjemvendte var invaliderede på legeme og sjæl.

Denne bog, udsendt i 75-året for våbenstilstanden den 11. november 1918, giver i billeder og tekst nogle glimt af, hvad de sønderjyske soldater måtte igennem.

ISBN 87-7406-072-4
ISSN 0904-5880